

sten.

EN TIDNING FRÅN SVERIGES STENINDUSTRIFÖRBUND

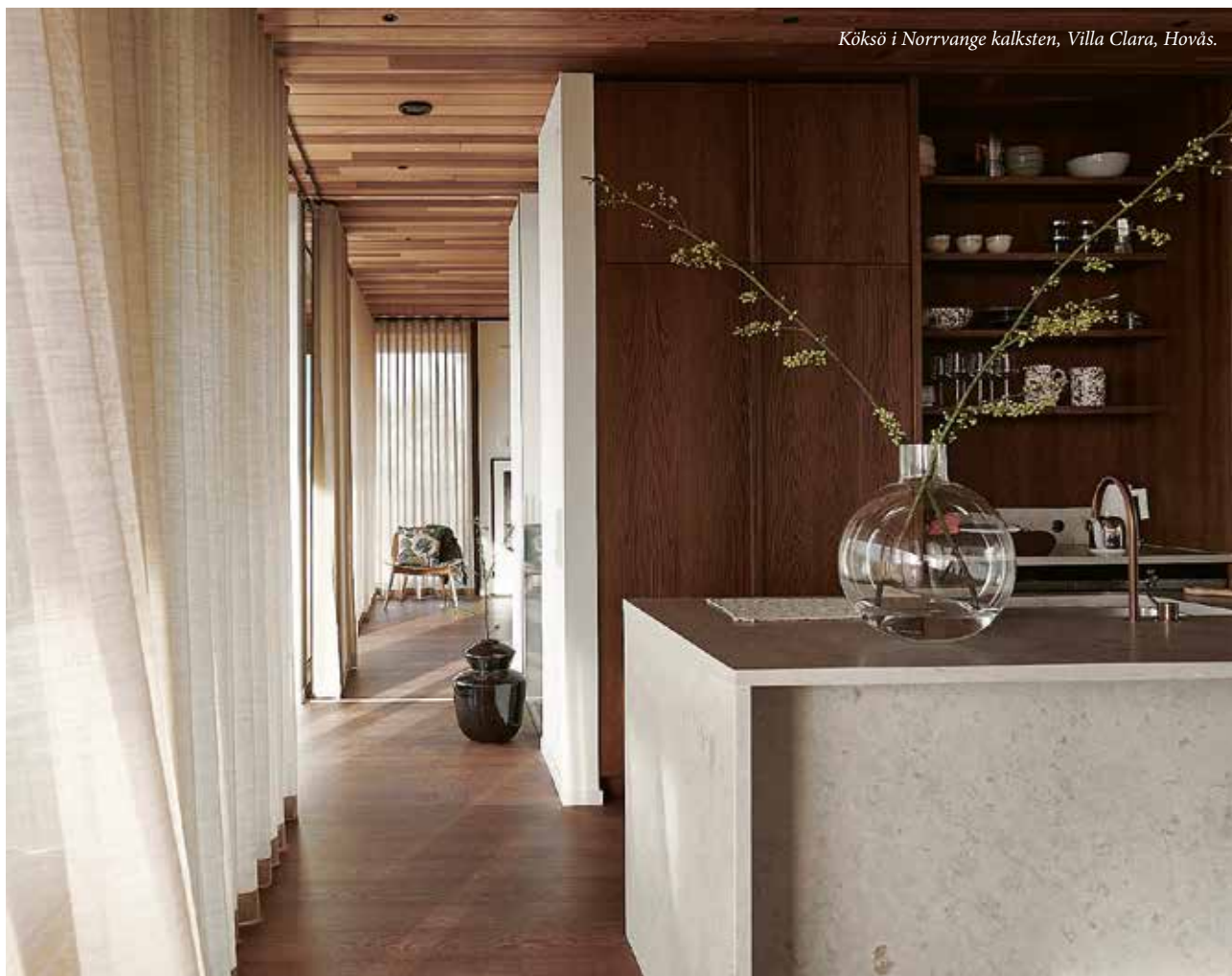
NUMMER 04 DECEMBER 2023

Drömkåken

Privatbostaden Skogsvillan tar hem Stenpriset 2023.

ESTETIK – MER ÄN SKÖNHET HAGAPLAN & FORSKAREN TILLGÄNGLIG KONSTRÄST
STENTUNG KAROLINERGÅRD EXPERIMENTKYRKOGRÅRD STENHUGGARMÄSTARE NR 8

Köksö i Norrvange kalksten, Villa Clara, Hovås.

Det finns bara ett original

Den gotländska kalkstenens unika uttryck har naturen själv skapat under hundratal miljoner år. Det kan människan aldrig återskapa.

Äkta Norrvange kalksten. Bryts och förädlas bara av oss.

SLITE STENHUGGERI AB

Snäckers

Norrvange

Södervange

Kappelshamn

www.slitesten.se

Kronbrunnsgatan 6, 624 48 Slite | Telefon +46 (0)498 22 03 49 | E-post info@slitesten.se

INNEHÅLL

NUMMER 04 DECEMBER 2023

JULNÖTTER 8

Testa dina kunskaper om konstverk och annat i natursten! Vi har plockat några favoritfrågor från återkommande Fredagsfrågan på Sveriges Stenindustriförbunds Instagramkonto (@stenpunktse).

STENPRISET – VINNAREN 12

Stenpriset 2023 tilldelas Josefine Kastberg och Arkkas Arkitekter för gestaltningen av Skogsvillan, på uppdrag av en privatkund. Stenen förankrar en familjs önskan om en livstil i avskildhet, i samspel med naturen.

HAGASTADEN RESER SIG 17

Hagastaden reser sig i gränslandet mellan Solna och Stockholm. Tidningen Sten har besökt inflyttningsklara forskningscentret Forskaren och promenerat på nyinvigda torget Hagaplan.

BAKOM ALLT DET SKÖNA 26

Estetik har åter blivit ett politiskt laddat begrepp inom arkitekturen. Skribenten Petter Eklund har grävt djupare i ett ämne som ständigt behöver definieras och debatteras.

MATERIALMÖTEN 32

En byggnadsminnesförklarad karolinerård förenar 1700-tal och 1930-tal i ett stort restaureringsprojekt där natursten fungerar som tidsmarkörer.

SVERIGES YNGSTE MÄSTARE 35

31-årige Philip Gullberg, stenhuggare på Gullbergs MMVIII, är sedan den 1 november Sverige åttonde stenhuggarmästare.

FÖRBUNDET VILL HÄVA VARUMÄRKESSKYDD 40

Sveriges Stenindustriförbund vill nu att PRV häver varumärkesskyddet för ett antal granitkeramik med produktnamn och utseende som efterliknar kända svenska naturstenssorter.

VÄGLEDANDE KONTRASTER 46

Sveriges Stenindustriförbund har startat ett projekt som testar hur olika stensorter och bearbetningar kan kombineras i golv och markbeläggning för att hjälpa synskadade.

OMSLAG

Stenprisvinnaren Skogsvillan.
FOTO: MARTINE LIE INTERIOR CONCEPTS

MISSA INTE HELLER

Ledare 04

Kort & gott 06

K-sten: Storsjöteatern 08

Historisk återblick med bildhuggarbröderna Sandberg 37

Nyhet: Unik testkyrkogård 38

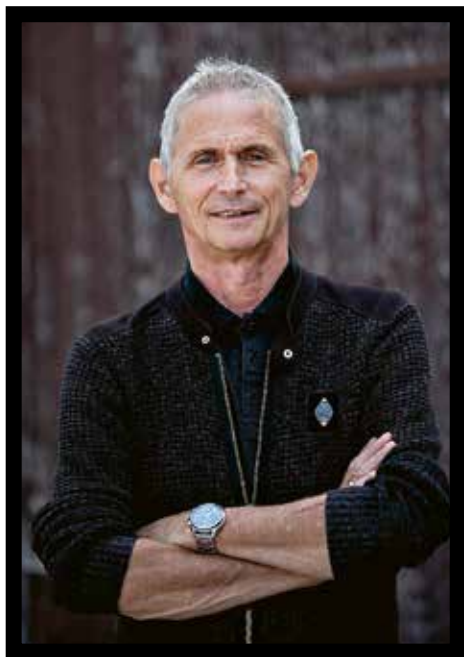
Juridik: Så undviker du en utdragen tillståndsprocess 42

Krönikan 44

Marknaden 48

FOTO: LARS DAREBERG

Vi är små – men starka

Ar 2023 har präglats av svarta rubriker och vi ser ännu inte fullt ut konsekvenserna av den lågkonjunktur vi befinner oss i. Vi får hoppas att den blir kortvarig, och att de tidigare goda åren gör branschen uthållig. Svensk stenindustri har vid tidigare kriser visat sig vara en överlevare.

ÖVER TILL NÅGOT ROLIGARE: Stenpriset 2023 tilldelas Josefine Kastberg och Arkkas Arkitekter för gestaltningen av Skogsvillan, på uppdrag av en privat beställare. Stenen är central för både platsen och gestaltningen, bland annat i form av en nio ton tung köksö i solid granit. Stort grattis!

Det är mycket viktigt att föreskrivande led har goda kunskaper om vårt material. Under hösten har förbundet som vanligt jobbat med SLU:s landskapsarkitekt- och landskapsingenjörsutbildningar. Föreläsningar och företagsbesök ger studenterna grundläggande kunskaper om materialet natursten. Av samma skäl medverkade vi på Byggmaterialdagen på Stockholmsmässan i slutet av november.

Det är fortfarande ett problem att unga i Sverige inte ser praktiska yrken som sitt första alternativ. Här måste politiken och de större industribranscherna ta sitt ansvar, fler måste vilja utbilda sig och jobba praktiskt inom industri och hantverk!

ATT ALLA GES SAMMA möjligheter är viktigt och självklart. Därför har vi inlett ett samarbete med Synskadades Riksförbund för komma fram till bra lösningar för tillgänglighetsanpassning. Vi har bland annat testat kombinationer av stensorter som gör att kraven på kontrastskillnader uppfylls. Det ska vara enkelt att göra rätt!

Vi fortsätter även vårt arbete med att försöka få PRV att häva varumärkesskydden för granitkeramik som har samma namn, utseende och användningsområde som kända stensorter. Vi har fått många glada tillrop från några av Sveriges ledande arkitekter.

God jul och gott nytt år!

KAI MARKLIN, ORDFÖRANDE SVERIGES STENINDUSTRIFÖRBUND,
kai@sten.se

sten.

Nr 4 december 2023 • Årgång 85
Timmermansgränd 4
118 65 Stockholm
www.sten.se
ISSN 0346-1866

Ansvarig utgivare

Kai Marklin
kai@sten.se

Utgivare

(Även prenumerationsärenden)

Sveriges Stenindustriförbund
Industrigatan 6
SE-291 36 Kristianstad
info@sten.se • www.sten.se
Telefon: +46-(0)44 20 97 80
Fax: +46-(0)44 20 96 75

Redaktionsnämnd

Mats-Ola Ericsson,
Pernilla Löfgren,
Jörgen Lundgren,
Louise Nordahl.

Produktion

Lovstrom Content.
Redaktör Peter Willebrand
peter.willebrand@lovstromcontent.se
Adress: Sveavägen 100,
S-113 50 Stockholm.
Grafisk form Karin Nyman.

Annonsbokning

Kai Marklin
Tel: +46-(0)70 594 71 95
annons@sten.se

Tryckeri

Puna Musta, Finland

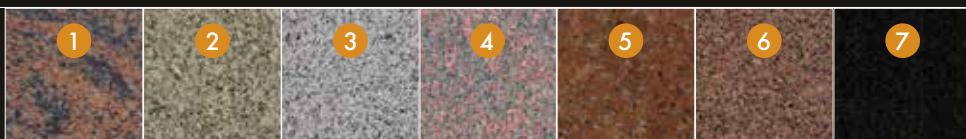
Trycksak
4041-0619

Riksbanken, Stockholm

Hallindens
GRANIT
sweden

HALLINDENS GRANIT AB
Stenbrottet Skarstad 501, 454 92 Brastad
Tel +46(0)523 411 55
info@hallindensgranit.se

1. SVENSTORP Hallandia 2. TOSSENE Grå Bohus 3. SILVER Grå Bohus 4. SKARSTAD Röd Bohus 5. TRANÅS Original 6. BROBERG Röd Bohus 7. MOHEDA Svart Diabas

kort & gott.

Tipsa oss! Känner du till ett intressant stenprojekt? Hör gärna av dig till Stens redaktör Peter Willebrand.
peter.willebrand@lovstromcontent.se

FOTO: KARIN NYMAN

STEN I STAN:

Snövit

▼ Isbjörnen i vit "drottning Astrid-granit" finns i Badhusparken i Kungsbäcka. Upphovsman är konstnären Björn Wennerberg (1910-1978) som förutom skulptör även var konservator, vilket han arbetade som på Naturhistoriska museet i Göteborg, vid sidan av sitt skapande. Snövit själv är från sent 1940-tal.

Fann Wennerberg måne inspiration till henne under sitt arbete på museet?

FOTO: ROBIN ÅHLGREN

Stilleben över tidsmöte

▼ Konstverket *On Becoming and Leaving*, tillverkat i Ekebergsmarmor från Glanshammar, av Jone Kvie har fått en permanent plats i Åkulleparken i Örebro. Verket är en återskapad minnesbild från när Kvie besökt Forum romanum i Rom. Ett byggarbete pågick och en av arbetarna hade hängt sin jacka över ett stenaltare. Marmorns tidsperspektiv mötte de antika ruinerna i ett nutida stilleben.

RAUK 'N' ROLL

▼ Grand Hotel i Stockholm har låtit den svenska naturen inspirera deras senaste cocktailmeny. Nykomponerade Rauk är inspirerad av Gotlands rika kalksten och frodiga natur. Den serveras i specialdesignade gotländska glas - rullade mot raukar för att efterlikna naturfenomenet.

BEST IN SHOW

▼ Denna statyett kammade Hallindens Granit hem för Bästa monter på Stone Fair i polska Poznan i slutet av november. Vd Jörgen Lundgren tog emot priset. Vill du se hur vinnarmontern såg ut så kika på Instagram (@stenpunktse) eller på Sveriges Stenindustriförbunds Linkedinsida.

Under 2024 färdigställs ytterligare fem platser.

Plats för prat

▼ Den 28 oktober invigdes Granitkus- tens första "berättarbänk" på Draget/ Godtemplarbacken på Malmö i Sotenäs kommun. På platsen finns även en informationstavla som bland annat visar granitrelaterade besöksmål längs Granitkusten. Projektet finansieras av Riksantikvarieämbetet, Västra Götalandsregionen, Thordénstiftelsen samt Sotenäs och Lysekils kommuner.

Whisky IN the rock?

Denna whiskymugg i diabas går både att värma och kyla.
kullaro.se

Nya smyckeskollektion från Kullaro

Form- och inredningsföretaget Kullaro har tagit fram några smyckeskollektioner signerade grundarna Andreas och Jenni Kullaro. Kollektionen *Puck* i silver och diabas kan liknas vid livet självt. Likt en puck på isen rör sig livet snabbt och i oväntade riktningar, med fullt av "twists and turns" som vi aldrig kan förutse. kullaro.se

Äkta ostbrickor från Kinnekulle

Thorsbergs Stenhuggeri tillverkar som vanligt ett antal ostbrickor varje jul i den typiska Kinnekullekalksten. Brickorna går att beställa direkt från stenhuggeriet för vidare leverans till marknadsavdelningen i Stockholm. thorsberg.se

Stabila stakar

Dessa rejäla och rustika ljusstakar i Borghamnskalksten går att få i olika höjder, och även för vanliga, smala ljus. För information om storlekar, priser och för att beställa, mejla till info@borghamns-stenforadling.se

Christmas feeling – for peeling!

Orsasandsten är en inte bara en bra slipsten för slöa knivar, den fixar även trötta fötter som behöver mjukas upp under vinterhalvåret. Finns att beställa hos Orsa Stenhuggeri. orsasten.se

Stens julnötter

Här är en samling konstkluringar i natursten, från spridda decennier och platser. Vi undrar vad verken och konstnärerna heter. Knäcker du alla tio? Om inte hittar du facit på sid 49. Lycka till!

TEXT **KARIN NYMAN** FOTO **JUAN MARTINEZ & KARIN NYMAN** ILLUSTRATION **ISTOCK**

1 Den här lilla damen helt i granit har haft sin väska packad för resa sedan 1973, då skulpturen kom på plats vid Tessinparken i Stockholm. Skulpturen är döpt efter det namn ett statligt sanktionerat stöd fick i folkmun. Stödet fanns 1946-79 för att utarbetade hemmafruar skulle kunna få vila upp sig på semesterhem.

Titel:

Konstnär:

2 Granitskulpturen på bilden finns i Varberg, en svensk stad med stark koppling till stenindustrin. Eller som det står på plaketten: "Ingen annan industrinäring har haft så stor betydelse för stadens utveckling som stenindustrin." Här bröts en speciell bergart (charnockit/Varbergsganit) fram till 1950-talet, då brytningen lades ner efter ungefär hundra år. Konstnären har i skulpturen från 1992 återgett de viktigaste momenten i stenhuggerihantverket: klyvning, krysshamring, polering och finhuggnig. (Bilden visar inte hela verket.)

Titel:

Konstnär:

3 Här ser du ett verk av en konstnär som jobbade mycket med svensk diabas. Hen föddes 1930 i en helt annan världsdelen men bodde och jobbade i Sverige under flera decennier. Offentliga verk av X finns i en rad svenska städer, bland annat Umeå, Älmhult, Göteborg och Linköping. Men det här, från 2001, finns i Kalmar. Konstnären dog 2019, och var då bosatt i Nederländerna.

Titel:

Konstnär:

4 Om du någon gång promenerat runt Djurgården i Stockholm har du kanske lagt märke till denna kvinnofigur i granit. Hon är från 1965, men kom till Djurgården genom en donation i mitten av 1990-talet. Där står hon nu mellan Blockhusudden och Täckasudden, och möjligen är hon lite mindre välkänd än sin antika namn (nästan intill i alla fall) i vit marmor som finns på Louvren.

Titel:

Konstnär:

Kungen är mördad. Drottningen sörjer. Illdådaren är ännu kvar på scenen. Publiken är trollbunden och sufflören redo i sin lucka. Den tio ton tunga teateruppsättningen i kalksten ("Gotlandsmarmor") har iscensatts av en svensk konstnär och spelas nonstop i Helsingborg sedan 1978.

Titel: _____

Konstnär: _____

Denna huvudsak är huggen i diabas, cirka 800 kilo tung och runt en meter hög. Skulpturen kom på plats 2008. Den står i en svensk stad och är huggen av en svensk konstnär, som faktiskt fick ge sitt verk en liten ansiktslyftning för fem år sedan då det skadades i samband med en flytt. (I vilken stad skulpturen finns säger vi inte, för då får ni nästan halva titeln.)

Titel: _____

Konstnär: _____

Den här skulpturen i röd granit tänkte sig konstnären skulle vara en av tio massiva figurer längs Stockholms kajer. Men få om någon nappade på idén, och den här figuren är den enda som kom på plats. Han skapades 1913 men fick sin nuvarande plats först 1930.

Titel: _____

Konstnär: _____

Vid Stora torp i Örgryte i Göteborg finns den här skulpturen i skånsk diabas. Konstnären har gjort flera liknande offentliga verk. Hen arbetar gärna i diabas, och stiliserade mänskliga figurer är återkommande motiv.

Titel: _____

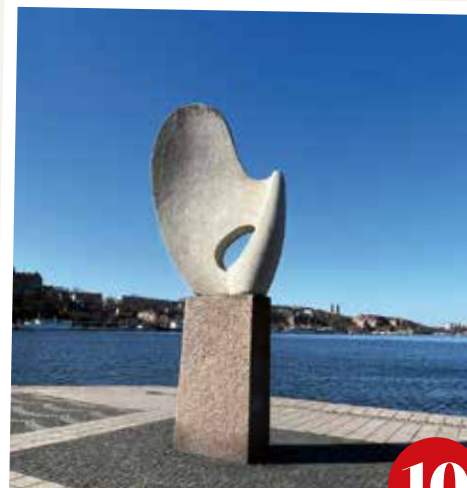
Konstnär: _____

Här är ett relativt nytt stenkonstverk. Det invigdes i september 2021 och är ett monument över arbetarförfattaren Maria Sandel. Minnesstenen av grårosa granit har reliefer som visar scener ur hennes böcker, och i nedre vänstra hörnet finns ett porträtt av Maria Sandel själv. En svensk konstnär har skapat minnesstenen på uppdrag av Maria Sandel-sällskapet, som i sin tur har skänkt det till Stockholms stad.

Titel: _____

Konstnär: _____

På Riddarholmen i Stockholm finns denna abstrakta skulptur, rest 1966. Den är i granit, på en sockel av granit. Verket är inspirerat av en snäckas konstnären hittade på en ö i Egeiska havet, men bär också drag av ett välfyllt segel. Ursprungsblocket som skulpturen högs ur vägde 16 ton.

Titel: _____

Konstnär: _____

Strama Storsjöteatern

Storsjöbygden i Jämtland är rik på kalk. Det har varit en grund för traktens välstånd och gett material till flera monumentala byggnader. När Östersund byggde en ny teater på 1970-talet låg därför en fasad i kalksten nära till hands. Uppgiften att leverera stenen gick till Gusta i Brunflo, och dess ståtliga medeltida kastal i kalksten går också att spåra i den nya teatern. Liksom detta klocktorn har teatern en hög och helt sluten fasad.

Huset har också drag av en av Nordens mest tongivande stenbyggnader vid denna tid: Danmarks Riksbank i Köpenhamn, som färdigställdes 1971 efter Arne Jacobsens ritningar. Dess höga fasad i norsk marmor med smala slitsar gav byggnaden en sober elegans och industriell enkelhet på samma gång. Kombinationen går igen i Östersund. Den illustrerar 1970-talets syn på teaterns och den offentliga byggnadens rol i samhället. Den borgerliga kulturens förväntningar på en solenn inramning kring teaterbesöket fanns ännu kvar – detta sörjde den bearbetade kalkstenen för – samtidigt som teatern höll på att byta högtidsdräkten mot blåstall.

Arkitekten Jack Hanson var en strukturalistiskt tänkande arkitekt. Kontrasten mellan grovhuggen och finhuggen sten speglar konstruktionen innanför. I konsekvensens namn kläddes därför också teaterns utrymningsdörrar i kalksten.

Ur boken Stenarkitektur (Balkong förlag 2011)

TEXT: RASMUS WAERN FOTO: PATRIK LINDELL

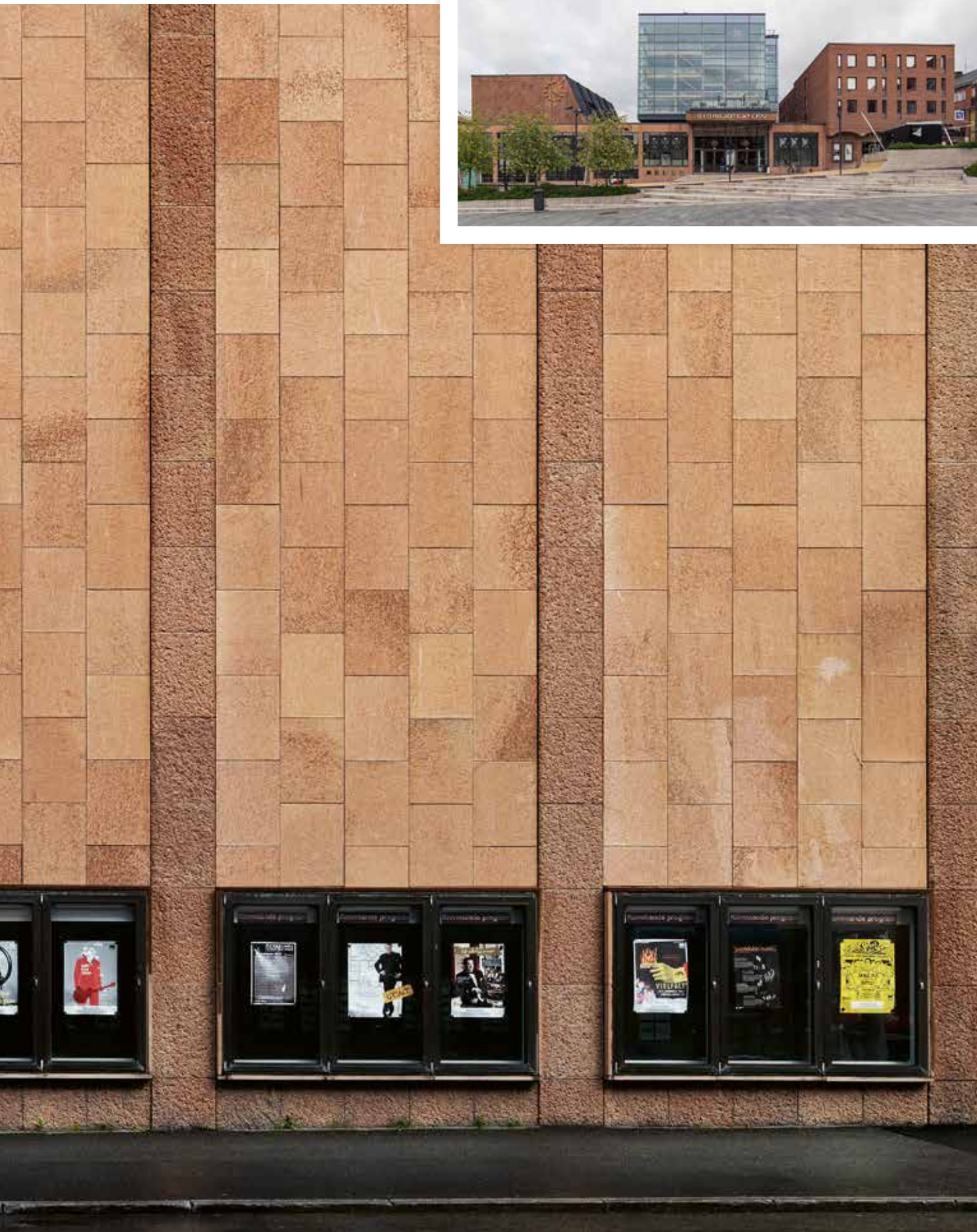

FOTO: DXR/WIKIMEDIA COMMONS/CC BY-SA

Vinnare av
STENPRISET
2023!

Huset vid vägs ände

Stenpriset 2023 tilldelas Josefine Kastberg och Arkkas Arkitekter för gestaltningen av Skogsvillan, på uppdrag av en privat beställare. Stenen både förankrar huset och förenar en familjs önskan om en livstil i avskildhet, i samspel med naturen.

TEXT **PETER WILLEBRAND** FOTO **MARTINE LIE INTERIOR CONCEPTS**

Köksön - nio ton Tossene
Grå Bohus i ett stycke -
kom först på plats, sedan
byggdes huset runt den.

Stenen löser upp gränser mellan ute och inne.

Rustikt och kompromisslöst.

Efter en bilresa längs en mindre och allt smalare grusväg någonstans i södra Sverige skulle ingen bli överraskad om man till slut kom fram till ett mindre övergivet torp där den röda falufärgen och den vita färgen på knutar och fönsterkarmar sedan länge flagnat, och där taket gapar med gluggar efter försvunna takpannor som någon storm lagt beslag på. Därför blir det plötsliga mötet med ett stort arkitekturritat och nybyggt rustikt stenhus närmast en uppenbarelse. Den mentala bilden av ett torp förbyts mot vad som närmast för tankarna till ett stenhus i den amerikanska Mellanvästern, beläget i ett slags pastoral idyll med sjötomt. Något man läser om i reportage om kända skådespelare från Hollywood som vill dra sig tillbaka till Montana för att få ro och avskildhet.

– Just avskildhet och att utgå från platsens natur var ett tydligt önskemål från familjen, säger Josefine Kastberg på Arkkas Arkitekter som är den som har ritat huset.

Villan är rätt och slätt döpt till Skogsvillan, även om Stenvillan hade varit ett lika rättvisande namn. De första kontakterna mellan familjen och arkitektkontoret togs 2019 och samma år togs de första ritningarna fram. Det var

alltså innan pandemins utbrott som fick många svenskar att börja köpa och bygga fritidshus eftersom vår rörelsefrihet blev starkt begränsad, och som ledde fram till den boom på marknaden för fritidshus som först nu börjat lägga sig.

– Ja, här har utgångspunkten hela tiden varit att skapa ett unikt hem för familjen, livstil och plats. Det naturliga återkommer ju i de flesta materialvalen som så konsekvent framhävs, här finns ingen tanke om att vara minimalistisk.

– Det är den rustika känslan som dominerar, med bjälkar, ekgolv och stenväggar både in- och utvändigt. Mycket har handlat om att utifrån de förutsättningarna skapa mellanzoner i huset, med till exempel rum för gäster och utrymmen för förvaring. Orangeriet är också ett exempel på en rumslig gestaltning som ska lösa upp gränserna mellan huset, platsen och naturen, säger Josefine Kastberg.

På tal om rustik känsla har Tidningen Sten tidigare skrivit om den spektakulära köksön i huset, tillverkad i Tossene Grå Bohus med en vikt på nio ton. Den var ett speciellt önskemål från beställaren tidigt i projektet, och enligt honom ett lokalt

”Avskildhet och att utgå från platsens natur var ett tydligt önskemål.”

material som både förankrar huset och framhäver den arkitektoniska idén.

– Den var en av de första detaljerna som kom på plats eftersom det skulle ha varit svårt att montera den annars, när väggarna var resta. Man kan ju bara föreställa sig utmaningen i att transportera köksön längs den smala grusvägen, säger Josefine Kastberg.

Beställaren fick idén till köksön när han såg ett projekt från ett gourmet- och spahotell i Bad Schörgau i Tyrolen där man hade tillverkat en köksbänk av en nästan fem meter lång grågrön Sarnerporfyr, med en bruttovikt på cirka 22 ton. Endast bordsytan hade slipats, övriga sidor visade klovytan.

Bänken i Tossene är nästan fem meter och blocket vägde ursprungligen 34 ton. Hallindens Granit har levererat och till-

▲
Naturmaterial
i samklang.

▲
Naturnära
avskildhet.

verkat köksön medan Kungälv's Natursten har gjort håltagning och montering.

– Det finns alltså inga skarvar vilket är unikt för en homogen köksö i natursten av den här storleken. En del av restprodukterna har också blivit detaljer i huset, säger Jörgen Lundgren, vd för Hallindens Granit.

Håltagningarna för spishäll och diskho fick göras på plats, utan tillgång till moderna CNC-maskiner.

– Det var old school med rondell och motorsåg, säger Christer Olsson, vd för Kungälv's Natursten.

Köksön ska inte bara förankra huset, den ska även vara en naturlig samlingsplats för människorna i huset, förklarade beställaren när tidningen Sten intervjuade honom anonymt för ett par år sedan.

– Vi hoppas att graniten kommer att utstråla ett slags rofylldhet och vara ett "statement" om varaktighet, sa han.

Josefine Kastberg tycker att det färdiga huset utstrålar just varaktighet:

– Huset är byggt för att åldras med sin unika gestaltning och alla material som står för hållbarhet över lång tid.

Det är Varbergbaserade Andersson & Keller som har byggt huset på plats. Firman har de

senaste åren utmärkt sig med unika projekt i ett av de mest expansiva områdena i Sverige. Varberg är landets tredje största inflyttningsskommun.

– Vanligtvis använder vi vår egen arkitekt, men i just i det här fallet kom Josefine och Arkkas till oss, säger vd:n Christoffer Almqvist.

Den typiska beställaren är enligt honom runt 45–50 år, har en välordnad ekonomi och vet vad de vill ha, en beskrivning som stämmer väl in på Skogsvillans ägare. På kundlistan finns även flera utländska personer.

När Christoffer Almqvist nyligen intervjuades av Dagens Industri sammanfattade han tydligt företagets affärsidé och snabba tillväxt:

”Vi säger nej till kunder med för höga förhoppningar i förhållande till sin budget, som har för tajta marginaler och för bråttom när vi bygger villor. Vi bygger inga bostadsrätter just nu, det är ingen het marknad. Vi äger mark, som vi kan bygga på framöver, men vi vet inte när.”

Infriade förhoppningar och tillräcklig budget stämmer väl in på Skogsvillan. Och det är inte bara huset som är byggt i sten. Här finns även en terrassyta utomhus i skiffer och en stenmur som både ramar in den odlade gårdsytan och löser upp nivåskillnaderna mot omgivningen.

JURYNS MOTIVERING:

Stenpriset 2023 tilldelas Josefine Kastberg och Arkkas Arkitekter för gestaltningen av Skogsvillan, på uppdrag av en privat beställare.

Genom att vägleda och framhäva naturens egna material har huset vid vägens slut blivit en förverkligad dröm för en familj som söker avskildhet från vardagen men också vill uttrycka en självvald livsstil på naturens villkor. Stenen är central för både platsen och gestaltningen. En nio ton tung köksö i granit förankrar huset med löftet om att vara en samlande kraft för framtida generationer.

För husets inredning står bland annat danska Martine Lie Interior.

– Väggarerna kommer från vår norska underleverantör och stenen är monterad på leca isoblock som sedan har anpassats på plats. Det har varit ett spännande och annorlunda projekt för oss, säger Christoffer Almqvist. ■

Rödrosig i olika ytbearbetningar.

KINNEKULLEKALKSTEN I RÖDA ELLER GRÅ NYANSER

Vår slitstarka kalksten som brutits på Kinnekulle i flera generationer är vacker såväl inomhus som utomhus.

Med vår yrkesskicklighet kan vi hjälpa dig med allt från det lilla enkla till den svåra renoveringen.

Vårt sortiment av kalksten passar till allt från golv, trappor, bänkskivor, murar eller terrassplattor.

Välkommen att besöka oss på **thorsberg.se** eller via telefon 0510-54 00 56.

THORSBERG STENHUGGERI

Den nya stenstaden

Stenen har bokstavligen en bärande funktion när nya Hagastaden reser sig i gränslandet mellan Solna och Stockholm. Den tillför också naturens egna element till en plats som är konstruerad och planerad in i minsta detalj. Sten har besökt inflyttningssklara forskningscentret Forskaren och promenerat på det nyinvigda multifunktionella torget Hagaplan.

TEXT **PETER WILLEBRAND** FOTO **KARIN NYMAN**

I tider när nyhetsrapporteringen sätter nya dystopiska rekord känns det befriande att promenera runt i Hagastaden i strålende höstsol en förmiddag i oktober. Den nya stadsdelen som snabbt växer fram och förenar stadsdelarna Vasastaden i Stockholms stad med Haga i Solna kommun är ett exempel på vad mänskligheten kan åstadkomma när alla arbetar för ett gemensamt mål, som stackens myror.

Det pågår aktivitet överallt, och den som inte passerar dagligen måste ta sig en funderare för påminna sig hur allt såg ut för bara något år sedan.

STOCKHOLMS STAD HAR också förstått behovet av kommunikation. Precis som vid Slussen finns här ett informationscenter som håller medborgarna uppdaterade om hur arbetet framskrider. Den korta övergripande samhällsekonomiska ekvationen lyder: 96 hektar yta, 6 000 nya bostäder, 50 000 arbetsplatser och 70 miljarder kronor i investeringar.

Det är som att ympa på en helt ny svensk stad på Norrtull, uppbyggd runt ett kluster av forskningsintensiva företag som samlar människor från hela världen.

HISTORIEN VISAR att det sällan är okomplicerat att göra större ingrepp i Stockholms stadsmiljö. Åsikterna om vad som är rätt är många, och det tar ofta flera år innan debattens vågor lägger sig.

Hagastaden är inget undantag. När staden köpte loss Norra stations-området från statliga Jernhusen – 138 000 kvadratmeter för 500 miljoner kronor i en bytesaffär – för snart 20 år sedan var området ett slags postindustriellt ingenmansland med en nedlagd godsbangård och ett Prisxtra, intill hårt trafikerade E4/E20.

Redan i samband med köpet var den uttalade visionen att bygga ut Stockholm norrut och låta staden förenas med Solna via en överbyggnad. När sedan detaljplanerna skulle förverkligas några år senare började röster höjas mot förslaget. Det blev inte minst politiskt laddat med

”Det är som att ympa på en helt ny svensk stad på Norrtull...”

de 140 meter höga ”Tors torn”. Tvillingtornens avvikande Metropolitkonturer i stadsbilden fick bland annat kritik från Stockholms skönhetsråd. Rivningarna av expeditiionsbyggnaderna på den gamla bangården blev också politiskt besvärande, och slutade med löften om att det så kallade Klocktornet skulle återuppstå på annan plats i området.

ETT MER PÅTAGLIGT problem tillstötte när det norska företag som skulle genomföra projektet fick svårt med finansieringen. Markanvisningarna återkallades och efter en nystart fick Oscar Properties tillsammans med nederländska arkitektbyrån OMA och Sweco förverkliga det som nu är de Norra tornen, som 110 och 125 meter höga reser sig som en medeltida port till den moderna staden.

Hösten 2018 flyttade de första bostadsrättsinnehavarna in. Höjer man blicken mot skyn en solig höstdag i oktober 2023 kan man till exempel spana in en 105 kvadratmeter stor fyra på våning 34 som säljs för drygt 18,2 miljoner kronor på Hemnet: ett slags symbol för den fastighetsmarknad som vi upplevt under snart tio år och som nu hastigt har kylts av. ■

FOTO: PETER WILLEBRAND

Micael Averborg,
affärsutvecklingschef
på Vectura fastigheter.

Forskaren

Mänsklig gravitation

Hagastaden vilar i praktiken på bjälklag, det blir inte minst tydligt när man står på plats och den intensiva trafiken passerar under en. Så småningom ska även en t-banestation komma på plats. Mitt emot om vad som ska bli en nordlig uppgång på Torsgatan vid Hagaplan reser sig den cylinderformade Forskaren som en torso, ritad av danska 3XN på uppdrag av Inves-torägda Vectura Fastigheter.

Den kroppsliga liknelsen är avsiktlig. Forskaren är Stockholms nya *life science center*, ett slags nod för många bolag med verksamhet inom biomed- och biotech-sektorn, med promenadavstånd till Karolinska Institutet och Karolinska universitetssjukhuset.

Byggnadens drygt 24 000 kvadratmeter ska husera allt från kontor och laboratorier till showroom och kliniker, totalt 1 700 arbetsplatser. Bland hyresgästerna finns svenska medicintek-

nikbolaget Elekta, världsledande inom strålbehandling och strålkirurgi. Stora ytor ska också vara öppna för allmänheten. I vår öppnar Tekniska museet sin filial The Cell i entréplanets atrium. Tanken är att det ska vara en öppen scen som förenar konst, teknik och vetenskap med utgångspunkt i life science, ett slags folkbildningsprojekt med andra ord.

– När till exempel skolklasser kommer på besök får de en naturlig koppling till den omgivande forskningsmiljön, säger Micael Averborg, affärsutvecklingschef på Vectura Fastigheter och vår guide.

DET SKA OCKSÅ finnas restaurangverksamhet, deli och barer öppna för allmänheten i bottenplanet när allt är klart. Två entréer leder in besökarna.

– Man ska kunna komma hit och äta, mötas eller bara hänga efter jobbet. Urban Deli har utvecklat och driver konceptet.

Arbetet med att färdigställa bygg-

naden pågår för fullt. I januari flyttar de första hyresgästerna in. Just den här dagen ska den tolv meter höga konstinstallationen *Livsåren* monteras. Verket ska hänga fritt från taket och är utrustat med sensorer som skapar ljusskimmer och skiftar i färg efter antalet besökare i huset. Köpenhamnsbaserade designstudio Yoke ligger bakom verket och har representanter på plats för att följa arbetet som med hjälp av kedjor, block och kranar ska se till att allt hamnar rätt.

– Verket knyter an till life science-temat och ska påminna om biologiska system, som till exempel blodkärl och människokroppens organ, säger Micael Averborg.

Monteringen gör att vi endast kan skymta delar av det som är huvudskålet till vårt besök: ett 1 100 kvadratmeter stort kalkstensgolv i entréplanet. Å andra sidan är det lika viktigt att få ta del av Micael Averborgs vittnesmål. Det är

ILLUSTRATION: 3XN

FOTO: PRIVAT

Inspektion av kalksten hos Slite Stenhuggeri.

FOTO: VECTURA

nämligen han som ligger bakom beslutet att ta just kalkstenen Norrvange, något som inte var självklart från början.

– Det ursprungliga förslaget från 3XN var faktiskt betong. Men vi vet ju alla vilka problem det kan bli med betong som spricker och måste slipas om. I slutändan blir kostnaden ofta högre jämfört med om man väljer sten, säger han.

Valet av stensort var högst medvetet. Micael Averborg är sedan tidigare väl bekant med den gotländska kalkstenen. Familjen har ett sommarhus på norra Gotland med ett golv i just Norrvange.

– Det ligger cirka fem kilometer från brottet, säger han.

I EGENSKAP AV beställare låter han nästan mer som en ambassadör för svensk stenindustri när han detaljerat beskriver förloppet med att välja sten, som förutom att titta på stenprover bland annat har inneburit besök både i brottet och på Slite Stenhuggeri tillsammans med arkitekterna. Varje sten i golvet har ritats in.

– Det har varit väldigt speciellt att kunna följa hela förloppet, från den period när stenen tas ut från brottet till att den upparbetas på plats vid fabriken

i hamnområdet i Slite. Hantverket blir så påtagligt, och allt kommer så nära när man träffar människorna som dagligen arbetar med stenen, säger han.

Efterfrågan på Norrvange har varit rekordstor under de senaste åren, med långa leveranstider som följd.

– Vi har varit medvetna om det och jobbat med lång framförhållning, säger Micael Averborg.

VALET AV KALKSTENEN ligger i linje med Forskarens övriga materialval och certifieringar som Well Building och LEED Platinum. Micael Averborg visar bland annat arbetet med träpanelerna i ek från Gustafs, som håller på att monteras. De är vanliga i forskningsmiljöer och stora lokaler med höga krav på akustik och ljuddämpande inslag.

– Kriget i Ukraina har inneburit vissa förseningar, de är ju stora leverantörer av framför allt ek.

Granskar man byggnaden inifrån känner man igen flera element typiska för 3XN. Den 26 meter höga spiraltrappan som med sin DNA-struktur skjuter upp mot taket som en huskroppens ryggrad påminner om den snirklande

och svindlande trätrappan i Segerstedts-huset i Uppsala, också ritat av 3XN och där Uppsala Universitets administration flyttade in 2017.

MEN ÅTER TILL golvet, som är lagt i ett cirkulärt mönster som följer den övriga byggnaden och strävar mot en kärna som förstärker både rörelseriktning och känslan av gravitation. Den fossilrika kalkstenen knyter ännu ett band till huset eget tema: life science. Med inslag av planterade träd, rabatter och omgivande restauranger blir det slutgiltiga intrycket en plaza.

– Golvet kommer också att lösa upp gränsen mellan ute och inne, till torget vid Hagaplan och den omgivande staden där markbeläggningen också övergår till natursten, säger Micael Averborg. ■

Projekt: Forskaren.

Beställare: Vectura Fastigheter.

Stenleverantör: Slite Stenhuggeri, Halländens Granit m fl.

Hagaplan

Historiskt avtryck

”**V**i har gjort ett mänskligt avtryck här, i form av ett fingeravtryck.”

AJ Landskaps grundare Anders Jönsson sätter bokstavligen fingret på vad som är torget Hagaplans identitet. Det skenbart slumpmässiga virvlande stenmönstret blir inte minst tydligt när man betraktar det ett par våningar upp från intilliggande Forskaren, vars nordliga entré leder direkt ut på torget.

– Tema för hela stadsdelen är ju *life science* och det har även varit ledorden i vår gestaltning och tolkning. Vi utgår från det som är forskningen kring livssystemen, och fokuserar på torget på hur människan har satt sina spår och avtryck på vårt jordklot. I närliggande Norra stationsparken, som är under byggnation, har vi lagt mer fokus på associationen till naturelement och den mänskliga kroppens olika system och vävnader.

– Fingeravtrycket är ett ganska enkelt

formelement för att visa mänsklig påverkan, men det är samtidigt en stor utmaning att få till det på ett vackert sätt.

VI SITTER I ETT av arkitektkontorets mötesrum och granskar ritningar tillsammans med landskapsarkitekterna Johanna Rydberg och Oskar Mellegård. Det är ingen tvekan om att det är ett ”once in a lifetime”-projekt som ligger på bordet, som började med en politisk vision och ett blankt ark för 20 år sedan och förhoppningsvis ska stå färdigt runt 2030. Bostäder, kontor, kommersiella lokaler, parkytor och infrastruktur med tunnelbana ska rymmas på den överbyggnad som står på bjälklag och förenar Solna med Stockholm.

– Det är ett jätteprojekt och ännu är en del oskrivet när det kommer till hela områdets utbyggnad, konstaterar Anders Jönsson när han försöker sammanfatta vad vi ser framför oss.

Hagaplan blir den västliga noden i det offentliga rum som tillsammans med den timglasformade Norra stationsparken förenar Solnavägen i väster med Norrtull i öster. Längs parkens sidor i öst-västlig riktning sträcker sig Hagaesplanaden med bil-, cykel- och gångvägar.

Och går allt enligt plan blir Hagaplan från och med 2028 en ny hållplats på tunnelbanans gröna linje.

DET GÅR REDAN att ana det folkliv som kommer att vara i ständig rörelse i olika riktningar över fingeravtrycket.

En viss försmak fick man också vid invigningen den 30 september. Anders Jönsson var på plats för att svara på frågor under programpunkten: Varför ser torget ut som det gör?

– Torget var inte helt färdigt, alla träd och planteringar hade till exempel inte kommit på plats, säger han.

En del av svaret på den relevanta

SKÖNHET ATT SLITA PÅ

Svensk natursten är ett av de mest hållbara material som finns. Ett klassiskt val som bara blir vackrare av att nötas i generationer. Just det här med generationer är något vi som familjeföretagare brinner för. Inte minst de kommande. Därför är vår produktion helt fossilfri sedan 2020.

Så vill du göra ett val som är lika hållbart för ditt projekt som för barn och barnbarn är du varmt välkommen till oss!

BORGHAMNS
kalksten

Borghamns
Stenförädling AB

Stenvägen 6, 592 93 Borghamn
Tel. +46 (0)143-201 74
info@borghamns-stenforadling.se
www.borghamns-stenforadling.se

Trappsteg i ljusgrå
borstad Borghamns-
kalksten och golv
av hyvlad gråbrun
Borghamnskalsten.

FOTO: AJ LANDSKAP

AJ:s team på plats vid invigningen med konstnären Leif Bolter längst till vänster.

FOTO: AJ LANDSKAP

frågan från invigningen är att torget, förutom att fungera som en plan torgyta, också ska överbrygga nivåskillnader på cirka två meter.

– Det har vi bland annat löst genom en 35 meter lång stödmur av skiffer, trappor och trägradänger med sittplatser. På stödmurens krön har vi utformat en vattentrappa med åtta stora bronsfat där vatten rör sig från fat till fat och även rinner nedför skiffermuren. Vattentrappan ger skönhet, rörelse och ljusspeglingar till torget och vattnets porlande ger en behaglig ljudmiljö och skärmar mot den omgivande trafiken.

Det har också varit viktigt att ut-

forma platser som ger ett lägre tempo där man kan stanna upp och få tid för reflektion, inte bara passera på väg till jobb eller annat. Samtidigt är det väldigt ont om ytor i den här första etappen av Hagastaden, betonar Anders Jönsson.

Idén har varit att torget ska ha tre karaktärer med delvis olika funktioner.

– Dels har vi skapat ett öppet stadstorg för alla de funktioner ett klassiskt torg ska ha, med plats för till exempel evenemang och sammankomster. Dels har vi utformat en grönskande del, ett parktorg, där men ska kunna välja lugn och ro under träden med närhet till vatten som rinner längs murkanten.

Hagaplan ska dessutom vara ett kommunikationstorg.

– Det ligger i gränsen mellan Stockholm och Solna och blir en central kollektivtrafiknod och omstigningsplats för tunnelbana och ett flertal busslinjer. Det får även funktionen av entrétorg för Karolinska Universitetssjukhuset, Elite Hotel Carolina Tower och kvarteret Forskaren.

MEN ÅTER TILL fingeravtrycket, torgets grundidé med sitt specifika mönster i mörk och ljus granit, flammad svart Moheda Diabas och flammad Skarstad Röd Bohus.

– Grundstorleken är hållar som mäter 20 x 20 centimeter och som kan varieras i den dubbla storleken, säger Oskar Mellberg.

Det är inte minst av praktiska skäl som man har arbetat med endast två mått.

– Det krävs bara två färger i den minsta storleken för att återställa hela ytan, utan att det rubbar mönstersättningen, säger Johanna Rydberg.

”Vattentrappan ger skönhet, rörelse och ljusspeglingar till torget och vattnets porlande ger en behaglig ljudmiljö.”

Skarstad Röd Bohus återkommer även i markbeläggningen runt byggnaden Forskaren intill torget.

– Vi valde den eftersom den har en varm ton och inte är lika ljus eller svart som mycket av den omgivande arkitekturen. Den får en egen kraft, säger Anders Jönsson.

Graniten fortsätter i flera varianter i gatorna längs med parken.

– Den ligger där i ett mosaikmönster som ska lösa upp riktningar och bryts av stråk som skär genom parken. Och eftersom det handlar om så små ytor vill vi att stenen ändå in till fasaderna ska förstärka karaktären av gångstråk och att biltrafik sker på de gåendes villkor.

STENARBETENA ÄR OCKSÅ viktiga för att skapa en långsiktig hållbarhet och tillföra naturens egna element till en plats som i grunden är konstruerad och planerad in i minsta detalj.

– Det gäller både skiffermurarna och vattentrappan som bryter upp ur de plana ytor, precis som träden och övriga

planteringsöar. Den lite rostiga finländska skiffern ska naturligt fläta in i torgets granitbeläggning, inte upplevas som den placerats ovanpå. Vi hade en del diskussioner om detta med entreprenören, men så här i efterhand blev det mycket lyckat måste jag säga. Skiffermurarna känns som riktiga kallmurar fast stenarna är fästa med både stag och dubb, säger Anders Jönsson.

DEN STORA, HÖGA muren som bär upp vattentrappan är monterad på en konstruktion av betong och trasscement för att undvika kalkutfällningar.

”Rätt använd och med en känsla för hur olika material och bearbetningar kan lyfta helheten är stenen oöverträffad.”

– Det ska sippra vatten över muren från trappan, men inte vara som ett vattenfall, säger Oskar Mellegård.

Bronsfaten som utgör stegen i vattentrappan har skapats tillsammans med konstnären och skulptören Leif Bolter. Totalt handlar det om åtta fat i längder på mellan tre och fem meter.

Vattnet är även en symbol för förut-sättningarna för liv – *life science* återigen.

– Längs hela vattentrappans kant har vi gjutit in en tidslinje som utgår från jordens skapelse fram till våra dagar. Varje 100 miljoner år som passeras är markerat. Under de sista fem metrarna händer det en massa, bland annat dino-sauriernas tid fram till den moderna människan. Människans tid på jorden utgör drygt 1,5 millimeter av hela den 34 meter långa trappan. Den pedagogiska skalan ger förhoppningsvis både perspektiv och leder till viss eftertanke kring vad vi åstadkommit som art, säger Anders Jönsson.

MED HAGAPLAN HAR AJ Landskap fått ge sitt unika och kreativa bidrag till ett första kapitel i Stockholms nya historia.

– Just tanken på livets förutsättningar och människans spår har verkligen

drivit på våra idéer, som ett slags röd tråd genom projektet. Det är kanske inte så mycket som besökaren reflekterar över, men det är väldigt tydligt för oss själva, säger Anders Jönsson.

Vad ska stenen bidra med i just det här projektet?

– Stenen är ju så fantastisk för den blir bara vackrare och vackrare ju längre tiden går. De flesta andra typer av ytor är finast dagen efter att de är gjorda, sedan changerar de sakta.

– Samtidigt finns risken att man bara slentrianmässigt jobbar med stenen som material. Den risken är överhängande i alla stora stenprojekt. Det måste alltid finnas ett samspel mellan sten och gestaltning. Rätt använd och med en känsla för hur olika material och bearbetningar kan lyfta helheten är stenen oöverträffad. ■

Projekt: Hagaplan.

Beställare: Stockholms stad, exploateringskontoret.

Stenleverantör: Bogesten, Halländens Granit m fl.

Östra skolan,

Färjestaden.

Slipad Ölandskalksten

flammig Alböke.

Nybyggt med klassicistiska förtecken, Ekmansgatan 5 på Lorensberg i Göteborg. Ritat av arkitektbyrån Inobi.

DU SKÖNA NYA VÄRLD

Estetik har åter blivit ett politiskt laddat begrepp inom arkitekturen och åsikterna om vad det står för är många. Skribenten **Petter Eklund** har grävt djupare i ett ämne som ständigt behöver definieras och debatteras.

FOTO: PATRIK LINDELL

Riksbankens fasad är den mest exklusiva som skapats i Sverige i modern tid. Projektet påbörjades 1965 och stod klart 1976. Peter Celsing använde diabasens brutala dramaturgi för att skapa en kontrast till närliggande Stockholms Enskilda Bank vid Kungsträdgården, som Ivar Tengbom ritade med inspiration från nyantiken och som stod färdig 1915.

Estetik?

Det mal i huvudet ... tramp, tramp, tramp uppför trappan i mitt hus. Stegen är i kalksten, sliten av dem som sprungit i trapporna i huset sedan det stod klart 1930. Varje stenplatta har sin personlighet, brun, spräcklig, grå, i ett diskret mönster på golvet. Matt, blankt, naggat här och där. Livet har satt sina spår. Ortoceratiterna som dog i urhavets botten slam för 500 miljoner år sedan. Stenhuggarnas avtryck på 1920-talet och så ända hit till nutidens trappliv, med fläckar och skuggor och grannens hemkörda kasse med frukost och blöjor.

Det är fint att befinna sig bland materialen. Kalkstenen är trofast, blir bara vackrare med slitaget och våttorkningen varje onsdag. Tramp, tramp, genom tiderna. Att bo i ett äldre hus är att vistas i alla dess tider, allt är närvarande, pågår, både det gamla och de nya tilläggen, eldragningar, postboxen i entrén, en våning med gammal belysning, en med ny, kallare LED.

De här vardagliga hälsningarna från husets äldre är en rikedom som är självklara och konkreta, det är trivsel, bra boendemiljö. Estetik ... jag grannar vidare på begreppet.

I dag kastas ordet estetik in som en handgranat i ett ställningskrig mellan olika smaker i debatten om städernas nya årsringar och de offentliga rummen. Det mesta tycks handla om ytor och smak, när det borde handla om livskvalitet, hållbarhet och innovation för en klimatsmart framtida stad, men nej, det grälas och kastas pajar.

Facebookgruppen Arkitekturupproret delar ut kalkkonpriser för vissa hus och höjer andra till skyarna. Vi lever ännu i slag-skuggan efter Miljonprogrammet och modernismens rovdraft, och tradition ställs mot "klassisk skönhet", elitism mot folksmak, arkitekter mot företrädare för "vanliga" människor i låsta positioner som börjar bli rejält tröttsamma.

– Ja, snyggt och fult-debatten är ett gungfly och ingen gångbar utgångspunkt, säger Thorbjörn Andersson, vår i dag mest erkända landskapsarkitekt, som i över 40 år har arbetat och navigerat i de skiftande stadslandskapen.

– Det blir lätt en smakfråga, vilken stil vi gillar mest. Går vi bortom den hamnar vi i estetik som har att göra med mycket mer än det vi ser med ögonen.

Arkitekten Fredrik Rosenhall på arkitektbyrån Inobi i Göteborg är inne på samma linje.

– Det har varit en enkel konflikt att måla upp i medierna och debatten har blivit uppskruvad och okonstruktiv. Nu är vi mer intresserade av det som leder framåt. Det är där den stora uppgiften finns, att arbeta med en inkluderande hållning där vi kan utveckla arkitekturen.

Definitionsmässigt är estetik läran om förnimmandet och det sinnliga, en konstens filosofi. Estetik har debatterats sedan antiken, med Platon och Aristoteles tankar om sanning, idéer, efterbildning och människans natur. Den moderna estetiken kopplar konst och kreativitet till etik och moralfrågor. Estetik är ett universitetsämne. Kanske borde flera läsa det och inte bara använda det som slagträ för en viss sorts skönhet. Estetiken är i själva verket en både tidlös och stillös lära som belyser hur vi människor förhåller oss till vår omvärld och vad vi ger den för betydelse. Vi gapar inför fasader och hojtar bu eller bä, men hos våra föregångare, bland Australiens aboriginer, i det gamla Japan, de egyptiska kulturerna och hos Navajoinianerna kopplas estetik till något bakom ytan, en djupare förbundenhet med naturen och det andliga, något som är större än vi själva.

Vi kan känna det inför bra arkitektur, ett slags inre svindel.

– Kommer vi långt in när vi till en transcendental vilja att nå det sublima, det som inte bara är snyggt, utan det som rör vid våra känslor och gör oss verkligt berörda, säger Thorbjörn Andersson. Estetik är även hur vi trivs på ett torg, i en park eller bostad.

Estetik handlar också om ett förhållningssätt till tidens gång och materialens inneboende mening. I Japan läggs stor vikt vid skönheten i det enkla och ofullständiga där patina har ett värde. Läran om Wabi-Sabi berättar om det nötta och det använda, det värdefulla i asymmetri. En skada i ett föremål kopplar till våra sköra villkor som människor.

Genom ett sådant estetiskt synsätt kan vi avläsa berättelser, bruk och närvaron av människor genom tiderna. Här har naturen och dess berättelser om äkthet, kvalitet, tålighet och dess vackra slitage mycket att bidra med. Thorbjörn visar exempel på arbeten han och Swecos landskapsarkitekter har utfört vid Rinkebyterrassen vid en överbyggnad av E18. Poängen är att två stadsdelars kopplas ihop och att en av Stockholms gröna kilar öppnas. Den djupare estetik, praktiserad, visar sig i en ramp med en stapelmur av grova block där tjockleken framgår och

kilmärkena är synliga. Det är rejäla grejor, halländsk gnejs, grå bohus och en skånsk granit, en mix som Thorbjörn ofta använder, ett relativt billigt material som samtidigt bär en konkret materialberättelse. Att på det här viset närma sig naturens tidlösa rikedom av ytor, bristningar och skuggspel ger både stadga och lyfter evighetskänslan.

– Vi måste känna materialet, förstå dess egen vilja, för att kunna arbeta med det estetiska. Stenindustrin är en bransch utan lycksökare, den kan verkligen sten, vet hur materialen beter sig, säger Thorbjörn.

Det är en fråga om proportioner, harmoni och känslan för material.

– Vi kan känna skrovligheten i stenen, hur den samlar värme, se kilmärkena, förstå hur stenhuggarna har arbetat. Sådana saker når mycket djupare än snyggt och fult. Kunskapen att överväga sådant finns hos stenindustrin och hos arkitekterna, men medvetet eller omedvetet märker vi alla skillnaden.

Det har gått politik i estetik. Självklart är arkitektur politisk, det handlar om ekonomi och samhälle, men den estetiska politiken tycks mest handla om ytor och stilar. Politiker i Göteborg ville för några år sedan skapa ett "historiskt arkitekturlyft" genom att undersöka vilken arkitektur göteborgarna gillade mest. Resultatet skulle bli grunden till stadens nya arkitekturprofil.

Bakgrunden är de brutala rivningarna i Göteborg och andra städer under 1960- och 1970-talen då folkhemslådor och Domus-varuhus växte upp i de rivna stadskärnorna. I Göteborg ville politiker skapa ny "folklig arkitektur". En ny tjänst på stadsbyggnadskontoret skulle se till att nyproduktionen präglades av "traditionell arkitektur" med nybyggda landshövdingehus och vackra stenhus med modern standard inuti.

Hur det har gått med satsningen är oklart, men nya höghus sträcker sig mot himlen som utropstecken för varumärket Göteborg. Dagens debatt om klassiskt och modernt hänger på många vis kvar i äldre tiders bråkande om stilar, om vackra "krokansfader" mot fula glaslådor.

– Vi hamnar lätt i ett läge där kommunpolitiker tycker att de lika gärna kan bestämma. Det är ett sätt att banalisera ämnet, säger Thorbjörn.

– Ska vi måla hemma tar vi inte dit rörmokaren, ska vi laga toaletten tar vi inte dit målaren. Ska vi överhuvudtaget ge någon tilltro till en femårig akademisk utbildning måste vi tro att arkitekter och landskapsarkitekter har något viktigt att komma med. Annars kan vi lägga ner hela yrkeskåren.

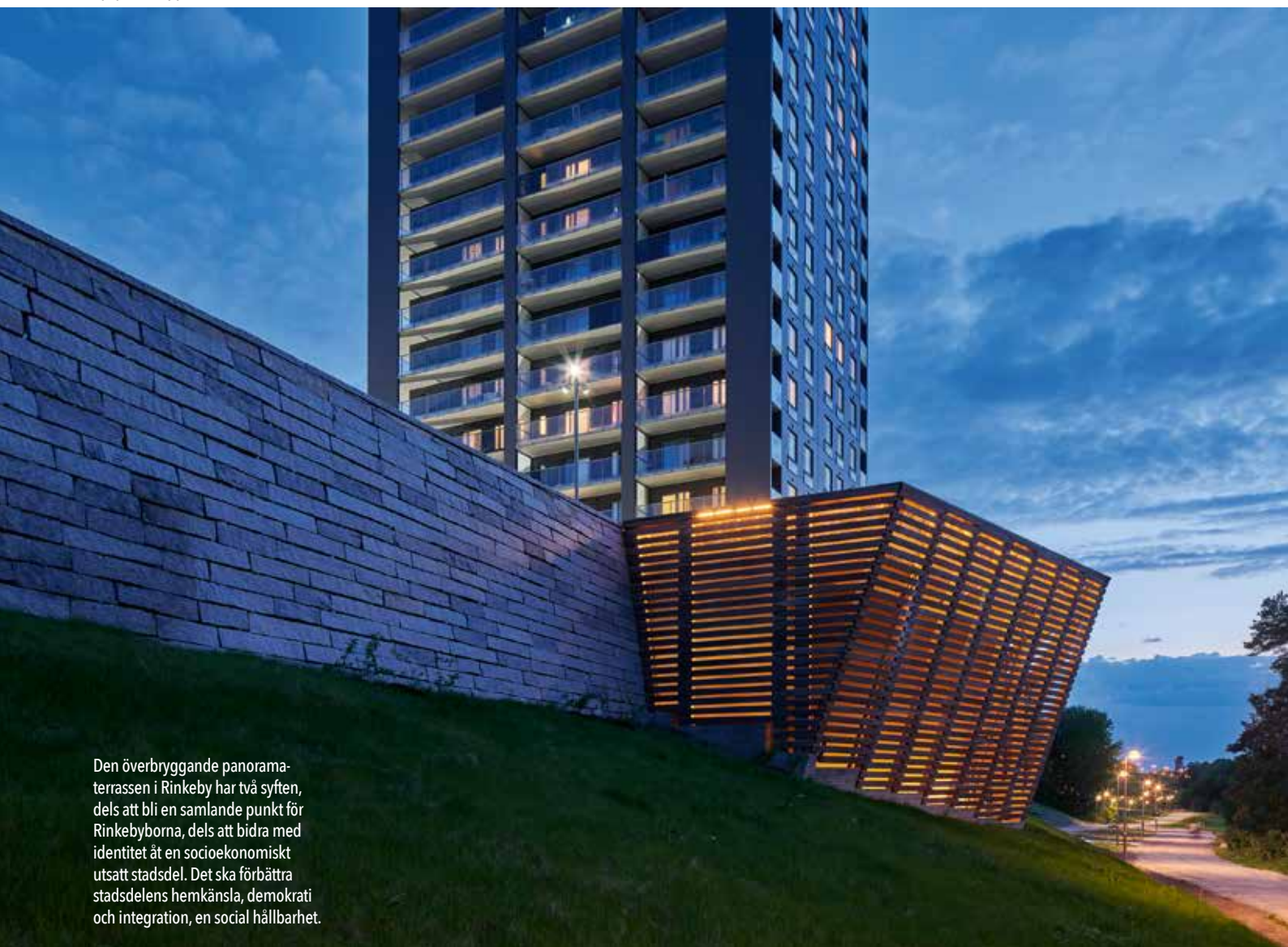
Hur framtidens arkitektur kommer att påverkas av AI-tekniken återstår att se. AI kan säkert ta över de volymkrävande delarna av uppdragen.

– Idégenereringen kommer nog inte att tas över, men det kanske inte behövs lika många arkitekter framöver, funderar Fredrik Rosenhall.

Imedier skapas lätt ett gap mellan klassisk och modernistisk arkitektur, som om de vore motsatser. Kikar vi närmare på modernistiska banbrytare som Le Corbusier, Gunnar Asplund och Alvar Aalto med flera, hittar vi en gedigen kompetens i klassisk arkitektur. Funktionalismens fader Le Corbusier ritade

”Vi hamnar lätt i ett läge där kommunpolitiker tycker att de lika gärna kan bestämma. Det är ett sätt att banalisera ämnet. Ska vi måla hemma tar vi inte dit rörmokaren.”

FOTO: ÅKE E:SON LINDMAN

Den överbyggande panorama-terrassen i Rinkeby har två syften, dels att bli en samlande punkt för Rinkebyborna, dels att bidra med identitet åt en socioekonomiskt utsatt stadsdel. Det ska förbättra stadsdelens hemkänsla, demokrati och integration, en social hållbarhet.

en idé för ett nytt Stockholm på 1930-talet där han ville riva både Norrmalm och Södermalm och ersätta dem med gigantiska byggnader, fem på Norrmalm och en på Södermalm, som tillsammans skulle rymma 300 000 invånare. "Bland dessa slingor exploderar rymden och ljuset", skrev han om sin vision.

Men i botten av denne teoretiske brutalist drömde en klassicist. För Le Corbusier var klassicismen inte en stil utan en princip, ett grundläggande mänskligt sätt att hitta harmoni. Han bemödade sig om att visa att hans hypermoderna villor var ritade efter samma system av proportioner som till exempel Michelangelos Senatorspalatset i Rom.

Svenska ideologer lyfte på liknande vis fram den medeltida Ornässtugan i Dalarna som ett exempel på att funktionslinjerna byggde på samma principer som svensk byggnadstradition. Det fanns ingen motsättning i grunden.

– Klassicism är ett regelverk för hur man utformar hus, precis som musik har ett regelverk. Det härstammar från arkitekten Vitruvius 2 000 år gamla verk *De architectura*, ett system av regler för bärande och buret, symmetrier, delymmetrier, vertikala-

litet. Dagens byggande har mycket att lära av ordning och harmoni, säger Fredrik Rosenhall, som ritat både i klassisk stil och modernistiska hus, beroende på omständigheterna.

Det viktiga är klarhet och reda. "Ett hus skall vara en låda, men en låda med proportioner", sa arkitekten Ivar Tengbom, som ritade hus i nationalromantisk stil och senare 1920-talspärlorna Konserthuset och Tändstickspalatset i Stockholm med drömligt vackra stenarbeten. Det välgjorda håller. Fusk i planer och material syns och känns, går inte att gömma. För något år sedan stod ett uppmärksammat hus färdigt i ett av Göteborgs finare kvarter, Lorensbergs villastad, ett tegelhus byggt av TB-gruppen, ritat av Fredrik Rosenhall och Albert Svensson. Huset med sina fasader i danskt Randerstegel pryds av olika stilelement: fronton, pilastrar, valvbågar, volutgavel till en hybrid av gårdag och framtid. I november fick det priset Göteborgs bästa byggnadsverk 2023.

– Vi hade först tänkt rita något asymmetriskt och skoja med klassicismen, men vi bytte inriktning och gjorde huset troget Vitruvius. Då blir det inte en pastisch som i 1800-talets nystilar,

utan går tillbaka till den ursprungliga klassicistiska koden, säger Fredrik Rosenhall.

Huset sitter, precis som ett stycke musik, text eller måleri kan sitta. Det fungerar estetiskt.

Funktionalismen är grunden till dagens modernistiska arkitektur. Det är intressant att en av funkisrörelsens fanbärare, skribenten Gotthard Johansson, i sin bok *Funktionalismens framtid* redan några år efter genombrottet på Stockholmsutställningen 1930 dissikerade stadens nya kvarter för att hitta funktionalismens kärna och hålla den vid liv.

En liknande, djuplodande genomlysning av samtidens arkitektur, hur den planeras, byggs och gör avtryck skulle behövas också i dag. Var är arkitekterna i debatten, var är självanalysen? Thorbjörn Andersson efterlyser flera röster från arkitekternas sida, där det råder en underlig tystnad.

– Arkitektkåren har valt att ställa sig lite i hörnet och inte svara på kritiken. Det skulle behövas en pedagogisk kraft som berättar hur vi ser på de här frågorna.

Fredrik Rosenhall skrev för några år sedan en debattartikel i Göteborgs-Posten om problemet att byggandet i dag handlar mer om att maximera byggbar yta inom samhällets hårda regelverk, än att förhålla sig till sammanhängande arkitektoniska idéer. ”Det finns en uppfattning att gestaltning bör ske på byggnadsnivå och inte stadsplanenivå, vilket gör att det enskilda husets avkastningsmöjligheter avgör ambitionsnivån”, skrev han.

– Modernismen levererar bäst med höga budgetar i konstmuseer, konserthallar, lyxbostäder och hotell. Där ska vi ta ut svängarna, men när modernism appliceras i en hårt styrd verklighet där ytan ska maximeras och kostnaderna minimeras, är det lätt att estetiken blir överkörd.

Tillbaka till Gotthard Johansson som återigen har något viktigt att säga. 1942, tolv år efter Stockholmsutställningen, skrev han boken *Trettioalets Stockholm* där han satte fingret på något som fattas i den estetiska debatten i dag: det mänskliga boendet i bra bostäder. Hans kritik är överraskande och besk. Det i dag beundrade bostadsområdet Gärdet i Stockholm (byggt från 1931) kallar han ett ”hyreskasernernas Versailles”, där själva hustypen tjockhus – ”elefanthusen”, ”monstruös, kvasifunktionalistisk fasadarkitektur” – gav dåliga, mörka planlösningar. Stadsdelen tycktes så förtjust i sin dekorativa stadsplan med den praktfulla Tessinparken att den glömde bort att orientera husen efter hur ljuset faller, ett grundfel.

Johansson tänkte som vi bör tänka i dag, på den sociala estetiken, på insida, praktik, människors boendeförhållanden, i stället för att tjafsa om det yttre. Vägen framåt är att estetiska frågor måste ges en större dignitet. Det som borde diskuteras är svåra saker: kvalitet, förutsättningar, stadsplaner. Byggherrar och byggbolag får – vill? – sällan komma till tals på allvar om förutsättningarna och ekonomin som styr byggbranschen. Arkitekter arbetar ofta utifrån givna ramar.

– Husarkitekter blir styrda av byggbolagen. Vissa kan lägga en pärm på bordet och säga: ”Här har vi de fönster, hissar och glaspartier vi ska använda, för här har vi fått bra rabatter”, säger Thorbjörn Andersson.

”Byggandet bör utgå från att skapa socialt väl utformad och engagerande arkitektur med låg klimatpåverkan. Det är samhällsutmaningen.”

Finns det då någon väg framåt från den rådande snabbmatsarkitekturen?

Tiden verkar för en bättre estetik. Med miljökrisen hotfullt nära oss har hållbarhet fått ett nytt fokus och siktorna ställs in på miljösmart byggande med gedigna material.

– Byggandet bör utgå från att skapa socialt väl utformad och engagerande arkitektur med låg klimatpåverkan. Det är samhällsutmaningen. Om det är klassicism eller modernism spelar ingen större roll. Varför inte låta olika platser få olika karaktär? säger Fredrik Rosenhall.

Olika stilar som samverkar speglar också vår mångfacetterade samtid. Den yngre arkitektkåren, på kontor som Okidoki, Andra Arkitekter, Inova med flera, har ett mer ledigt förhållningssätt till historien och kan suga upp äldre influenser och idéer på samma flyhänta sätt som i modern popmusik.

Det är en generation vuxen ur pop, dataspel och sampling, och hanterad med fitness kan historien bli en fullmatad verktygslåda för ny spännande arkitektur. Snickarglädje? Granitkolonner? Varför inte? Ornament? En glaslåda? Gärna. Men glöm inte gyllene snittet.

Estetiken kan inte lämna politiken, men om den används enligt sin inneboende mening, om ”funkis” inte betyder stil utan god funktion, om ”klassiskt” kan ge sociala hus för människor och inte bara vara stilövningar i skönhet, då kan arkitekturen baxa sig uppåt till ny verkshöjd, i balans med klimatsmart byggande och bra, vackra bostäder. Det gäller att sätta goda exempel, i vilken stil som helst.

– Den klassicistiska estetiken sträcker sig över minst 2 000 år och det finns många olika vinklar. Varför säga nej tack till ett oändligt fält av fantastiska möjligheter, varför begränsas till det? Skönhet är kopplad till naturen och vår drivkraft att göra samhället bättre och till något större än oss själva, säger Thorbjörn Andersson.

Tramp, tramp, jag trampar neråt i trapphuset igen, hälsar på ortoceratiter och skavanker, går ut genom den strama granitportalen, möts av ett Miljonprogramskvarter. Det är spänning över gatan.

Vi befinner oss mitt i den pågående historien av både glimrande idéer och massförstörelse. Öppna upp för de olika tidernas kvalitet och allt de kan lära oss. ■

FOTO: HOLGER ELLGARD/WIKIMEDIA COMMONS/CC BY-SA

Tändstickspalatset beställdes av Ivar Kreuger och ritades av Ivar Tengom. Byggnaden stod färdig 1928. I det stensatta golvet syns guden Prometheus, "ljusbäraren".

FAKTA // EN SNABB SURF ÖVER ARKITEKTURENS VÅGOR

Arkitekturhistoriens vågor sveper förbi, hit och dit i reaktion på varandra. **1800-talets** eklektiska stilarkitektur var en reaktion på "den svenska fattigdomens betydelse" och brakade förtjust på i modestilar som nyrenässans, barock och jugend. Den ersattes på **1920- och 30-talen** av funktionalismen som ville lösa sociala problem, höja landet ur Lortsverige och skapa ett nytt samhälle, göra rent hus med stilbråten. Funkisen som modestil gick snabbt över, mjuknade under **1940-talet** till en mer mänsklig modernism som gav oss oöverträffat bra stadsbildning under 1940- och 1950-talen. Folkhemsförordningens balanserade miljöer med bostäder, ljus och grönska är i dag ideal för hur stad ska byggas.

Modernismen stelnade med Miljonprogrammets mastodontbyggen som på **1980-talet** ersattes av Postmodernismen, som lekte med det som varit förbjudet i 60 år, "gammelnusket", det antika arvet med kolonner, ornament och stilar, använda på ett lekfullt, ibland nästintill ironiskt vis.

Under **2000-talet** kom "nyfunkis" igen, och i dag råder modern klassicism i envig med modernism med wow-känsla för städernas varumärken. Så pendlar det mellan ytterligheterna, rationell funktionalism och historisk lekstuga.

FOTO: TAXELSON

Örnästugan i Dalarna, byggd på 1500-talet.

FOTO: 663HIGH/LAND/CC BY-SA

Le Corbusiers National Museum of Western Art i Tokyo från 1959.

Lyckade möten material emellan

Att i en karolinerbyggnad förena 1700-tal och 1930-tal för kommande generationer låter som en utmanade balansgång.

– Jag kan inte nog betona hur viktigt det är med materialmötena för att resultatet ska bli lyckat, säger Samuel Liljethörn, arkitekt och antikvarisk expert.

TEXT **PETER WILLEBRAND** FOTO **NIKLAS JOHANSSON**

Interiörerna är hämtade från en byggnadsminnesförklarad karolinergård med anor från sent 1600-tal i Östergötland, och som under 1930-talet moderniserades i samband med att en familj övertog den. Gården har varit i familjens ägo sedan dess och de nuvarande ägarna vill vara anonyma.

– Två syskon i den tredje generationen har tagit över fastigheten som nu har restaurerats till modern standard enligt deras olika önskemål och för att fungera som två sommarbostäder, sammanfattar Samuel Liljethörn.

Han är utbildad arkitekt och har en bakgrund som byggnadssnickare, men föredrar att kalla sig antikvarisk expert.

– Jag arbetar numera uteslutande med den här typen typen av projekt. Jag skissar väldigt lite, men har förstås nytta av att veta hur man både ritat och bygger ett hus, inte minst när det kommer till vad som är praktiskt möjligt att genomföra i hantverkarledet och hur man ska prioritera, säger han.

INREDNINGEN I huvudbyggnaden påminner om det funktionella 1930-talet, med golv i kalksten och ek och

öppna spisar av marmor och kalksten. När huset renoverades 1939 blickade man tillbaka på de klassiska ideal som utmärkte ett slags högborgerlig skandinavisk stil från sekelskiftet, och som avvek från andra delar på gården. Men många delar från 1700-talet finns alltså bevarade, som dörrar, sockelpaneler, profilerade taklistor och kakelugnar.

– Det har genomgående varit en väldigt hög ambitionsnivå i projektet, som glädjande nog också har backats upp av både de resurser och det engagemang som behövs för den här nivån.

Men resurser är förstås inte allt, understryker Samuel Liljethörn.

”Det krävs fingertoppskänsla, både i val av material och hur de möter varandra.”

– Det krävs också fingertoppskänsla, både i val av material och hur de möter varandra. Jag kan inte nog betona hur viktigt det är med materialmötena för att resultatet ska bli lyckat. Man måste hela tiden göra avvägningar så att balansen blir rätt, så att man inte skapar ett slags pastisch eller kopia. Det är så lätt hänt.

ALL STEN I huset är lokal, gammal som ny.

– Det finns en autenticitet i alla materialvalen, inte bara stenen. Vi har använt gråbrun Borghamnskalksten, ljus Ekebergsmarmor och Kolmårdsmarmor. Samtliga bryts på nära avstånd till huset. Det är också stensorter som fanns i huset sedan tidigare.

Totalt är fördelningen mellan återbruk och nytt ungefär 20-80.

– Runt 30-40 kvadratmeter är återbrukat sten. En av de stensorter där vi har kunnat återbruka merparten är en röd kalksten från Borghamn, som inte längre bryts. Det är golvplattor och återbruket var aningen komplicerat eftersom plattorna varierade ganska mycket i tjocklek, från två till fyra centimeter. Men det var värt allt extra arbete. När stenen väl var på plats igen var det uppenbart

hur mycket patina den bär med sig, och som gör den vackrare med åren.

LÄNSSTYRELSEN OCH Östergötlands museum har löpande övervakat projektet och inspekterat det färdiga resultatet, eftersom gården är ett byggnadsminne.

– De flesta arkitekter vill vanligtvis få bekräftelse på att de åstadkommit något nytt, men i just sådana här fall blir man extra glad när Länsstyrelsen kommenterar att "det verkar som ni kunnat spara väldigt mycket här", även när mycket faktiskt är nytt, säger Samuel Liljethörn.

De nya stenarbetena blickar även längre tillbaka i husets historia, ända till 1700-talet.

– När vi rev ut den gamla vindstrappan hittade vi till exempel en fin gammal profilist bakom en vägg. Den har nu återuppställt på flera andra platser och är den vanligaste profilen i socklarna.

Merparten av de nya stenarbetena märks inte oväntat i kök och badrum där både Ekebergsmarmorn och Kolmårds-marmorn fungerar som tidsmarkörer som knyter an till 30-talet och samtidigt kapslar in ett modernt tekniskt system för diverse faciliteter som vi tar för givna och räknar med att ska hålla för framtida generationer.

– I köket har vi medvetet valt att montera köksbänkar i gråbrun kalksten just för att skapa karaktär och förstärka känslan av att det inte är nytt, nästan lite patinerad i förväg. Samtidigt har vi använt av oss av moderna detaljer, som infrästa spår.

STENENS BIDRAG TILL projektet blir alltså än en gång att både knyta an till historien och överbrygga till framtiden, ett slags tidlös kontinuitet.

– Som ett naturligt och lokalt material står stenen för en färgsättning som harmoniserar bra med huset, med sina jordiga och varma färger. Man får heller inte glömma att den bidrar till att förverkliga två personers vision om en sommarbostad som man vill att framtida generationer också ska längta efter att återvända till. ■

Projekt: Karolinergården.

Beställare: Privatkund.

Arkitekt: Liljethörn Arkitektkontor.

Stenentreprenör: Gullbergs MMVIII

Stenleverantör: Borghamnssten och Borghamns Stenförädling.

En nybakad mästare

Philip Gullberg blev den 1 november den åttonde personen i Sverige som kan titulera sig stenhuggarmästare. Han fick sitt mästARBREV under en ceremoni i Blå Hallen i Stockholm.

TEXT **PETER WILLEBRAND**

Philip, som är stenhuggare på Gullbergs MMVIII, har både klarat gesällprovet, att med handverktyg forma ett ekollon i Ekebergsmarmor, och gått Mästarutbildningen, en teoretisk utbildning som Sveriges Hantverksråd driver tillsammans med Folkhögskolan i Leksand.

Med sina 31 år han numera den yngste stenhuggarmästaren i Sverige.

– Det har glädjande nog skett en kraftig förnyring i ledet de senaste åren. Förra året blev Tim Ericsson på Borghamns Stenförädling med sina 32 år den yngste, och nu har vi även fått med Philip. Det är enastående bra gjort av så unga och skickliga företrädare för branschen, säger Kai Marklin, ordförande i Sveriges stenindustriförbund.

PHILIP GULLBERG KOM som så många andra i branschen i kontakt med yrket via familjeföretaget. Det drivs av hans far Stefan Gullberg, som trots att han är en av Sveriges skickligaste stenhuggare inte har meriterat sig för ett mästARBREV.

– Nej, jag är numera den ende mästaren i familjen, säger Philip och skrattar.

Men det var inte givet att han skulle gå i pappa Stefans fotspår.

– Jag började sommarjobba när jag var i 15-åldern och utbildade mig egentligen till grävmaskinist, men övergick så småningom till jobba som stenhuggare på heltid när jag var i åldern 18-20 år.

Det har inneburit att han mer än väl hunnit avverka de 10 000 arbetstimmar som är ett av de formella kraven för att bli mästare.

Philip har bland annat arbetat med flera stora restaureringsprojekt där Gullbergs ofta anlitas, till exempel restau-

Philip Gullberg med sitt mästARBREV i Blå hallen och så gesällprovet, ett ekollon i Ekebergsmarmor.

Philip Gullberg handhugger tidstypiska ornament i kalksten till Nikolaikyrkan i Örebro.

FOTO: PRIVAT

”Det känns både viktigt och bra att kunna lyfta fram en hantverkstradition som riskerar att försvinna om vi inte lyckas attrahera unga.”

reringen av Linköpings domkyrka som belönades med Stenpriset år 2021.

MÄSTARBREVET ÄR I Sverige i första hand ett bevis på yrkeskunnande och erfarenhet, men i länder som till exempel Tyskland är ett mästARBREV en förutsättning för den som vill starta ett stenhuggeri i eget namn.

– I Sverige möts man i dag av en relativt stor okunskap om vad det innebär att vara stenhuggare, trots att yrket

var mycket vanligt förr, inte minst i trakterna av Örebro där jag kommer ifrån. Jag får ofta frågan om jag jobbar med tegel och sådant, säger Philip och fortsätter:

– Därför känns det både viktigt och bra att kunna lyfta fram en yrkesgrupp och en hantverkstradition som riskerar att försvinna om vi inte lyckas attrahera unga människor. Förhoppningsvis kan jag vara ett positivt exempel för branschen. ■

GOTLAND BRO OREGELBUNDEN

GRÅ JÄMTLAND

Vi förädlar och levererar sten för såväl interiör som exteriör. Vår egna jämtländska kalksten må vara vår kronjuvel, men vi bryter och förädlar även sten från Gotland och Fauske i Norge. Dessutom levererar vi granit, marmor, kvartsit och skiffer från världens alla hörn. Genom vår unika möjlighet levererar vi tidlös, kompromisslös och framförallt – bestående kvalitet.

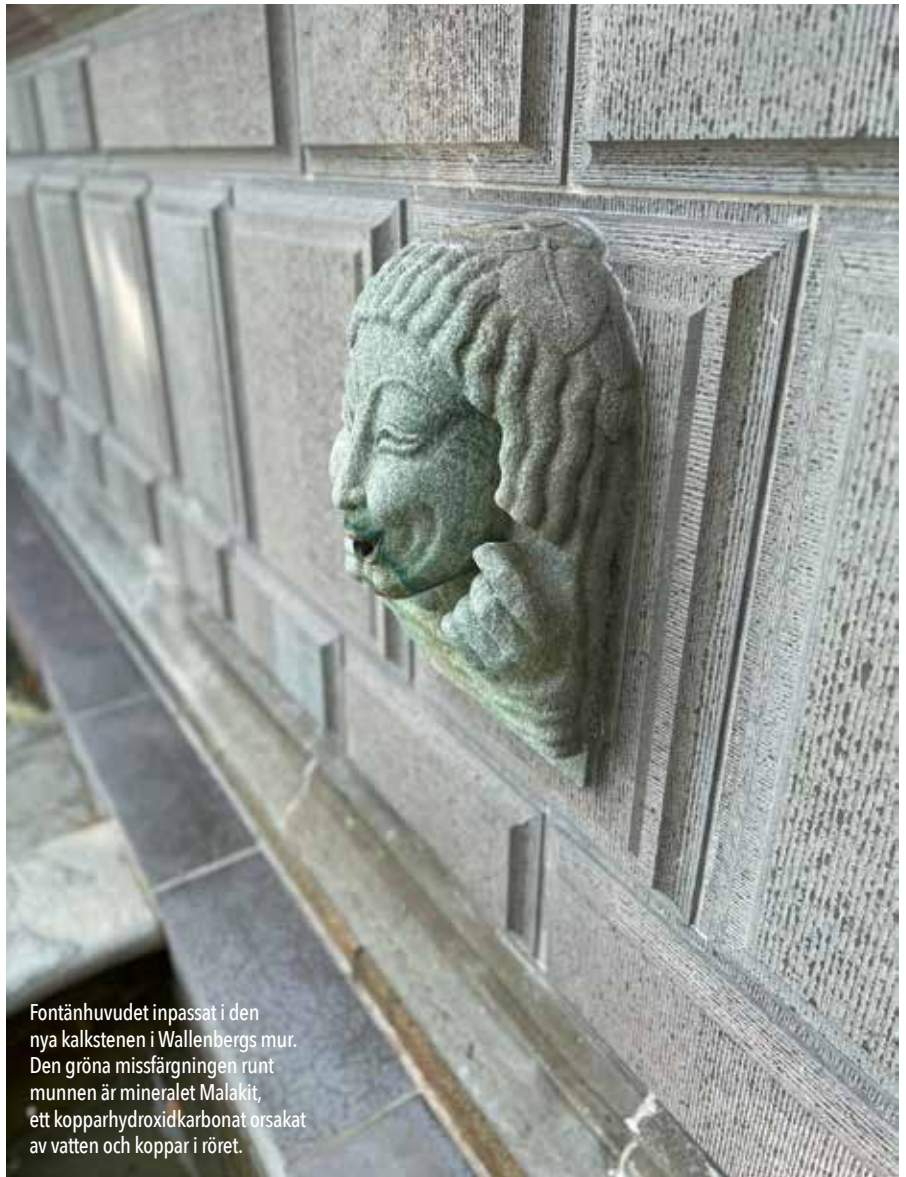
www.dalasten.se

FOTO: BENGT SANDBERG/PUBLIC DOMAIN

Gustaf Sandberg kring år 1950.

FOTO: PETER WILLEBRAND

Fontänhuvudet inpassat i den nya kalkstenen i Wallenbergs mur. Den gröna missfärgningen runt munnen är mineralet Malakit, ett kopparhydroxidkarbonat orsakat av vatten och koppar i röret.

FOTO: KARIN NYMAN

FOTO: KARIN NYMAN

Portföljarna vid Stadshuset. Stockholm 1523 (ovan) och 1923.

Mannen bakom masken

ARKITEKT BJÖRN BRÄNNGÅRD påminde oss efter artikeln om Wallenbergs mur vid Stockholms stadshus i förra numret av tidningen Sten (3/2023) att hans morfar Gustaf Sandberg är upphovsmannen bakom fontänutkastaren i muren, något vi dessvärre inte nämnde i texten.

Därför är det på sin plats med bättring med en kort tillbakablick: åren 1916–1922 var Gustaf Sandberg och hans bror Aron anställda vid stadshusbygget. De utförde

bland annat de två portföljarna i diabas mot Hantverkargatan som visar Stockholm år 1523 och 1923. Gustaf Sandberg har också gjort den tre meter långa gyllene kenotafen för Birger Jarl vid den östra foten av tornet, i granit som har täckts av förgyllt bly.

Bröderna Sandberg ligger även bakom takfigurer och porträttbyster i Blå Hallen.

BJÖRN BRÄNNGÅRD SKRIVER i sitt mejl till redaktionen: "Morfar brukade sällan

signera sina verk, så det kan inte vara så lätt att veta. Men i boken *Bildhuggarna* av Eva Tivell står mycket om bröderna Sandberg, som gjort det mesta på Stads-huset. Fontänen är till och med omslag på boken."

Han skriver vidare: "Men hans i mitt tycke finaste verk är *De sju döds-synderna* i Vätögranit som omramar Stockholms Rådhus entré. Och i huvudentréns hall finns hans tyngsta verk, *Valans pelare*, också i Vätögranit, som bär upp tornet."

TEXT **PETER WILLEBRAND**

Världsunik experiment- kyrkogård

TYSKA TVÄRVETENSKAPLIGA forskningsprojektet *Plats för sorg* har utmynnat i världens första experimentkyrkogård kallad *Campus Vivorum* i staden Sülzen i Baden-Württemberg i Tyskland.

Den cirka 6 000 kvadratmeter stora ytan ska ge inspiration till skapandet av framtida gravfält, utan särskilda behov av vård och underhåll och med betydligt bättre utrymme för de sörjande att bearbeta sin sorg.

Trend- och framtidsforskaren Matthias Horx vid Framtidsinstitutet i Frankfurt am Main är en av dem som har varit involverad i projektet som pågått under flera år:

– Sorgens kultur och utvecklingen av kyrkogårdar in i framtiden är ett otroligt viktigt ämne för varje kommun och varje stad, säger han.

TEXT **PETER WILLEBRAND** FOTO **STRASSACKER**

Norra Bergen, Askersund.
Råkilad svensk granit.

www.narkestén.se

Möjligheternas material

Vi återskapar gammal miljö med ny sten.

Stenmoduler arrangerade
i ett rutnät – gravplatser
som kan utformas och
användas individuellt.

I en naturlig miljö
upplever besökarna
ofta livskraften hos
växt- och djurlivet.

Delphi

Vi lever i en ny tid. Delphi har kompetenserna du behöver.

Delphi är en progressiv advokatbyrå med erkända specialister. Vi har flera gånger de senaste åren utnämnts till Årets advokatbyrå, senast 2023.

Vi bistår med löpande rådgivning och tar en aktiv ledande roll i tillståndsprövningar, anmälningsförfaranden och tillsynsärenden. Angränsande till miljölagstiftningen har Delphi även kompetens inom fastighetsrätt, fastighetsöverlåtelse, entreprenader samt offentliga upphandlingar.

Läs mer om oss och våra tjänster på **delphi.se**

Förbundet vill häva flera varumärkesskydd

Sveriges Stenindustriförbund vill nu att PRV häver varumärkesskyddet för ett antal granit-keramiker med produktnamn och utseende som efterliknar kända svenska naturstenssorter.

– Det handlar i slutänden om förutsättningarna för en inhemsk marknad för svensk natursten, säger Kai Marklin, ordförande för förbundet. **TEXT PETER WILLEBRAND**

ALBÖKE, KOLMÅRDEN, NORRVANGE och Borghamn är några exempel på välkända stensorter som efterliknats till namn och utseende och fått ett varumärkesskydd som granitkeramik.

– Marknaden för granitkeramik växer snabbt och det är uppenbart att tillverkarnas och återförsäljarnas strategi är att brett söka varumärkesskydd för olika ortsnamn som kan förknippas med olika stensorter, just för att ta marknadsandelar och skydda sina intressen från andra tillverkare som jobbar likadant, säger Kai Marklin.

– Det råder heller inte någon tvekan om att deras försäljning påverkas gynnsamt om produkten har ett redan känt stennamn, annars skulle man förstås inte göra på det här viset.

Man ser även exempel där tillverkarna väljer andra närliggande namn som också kopplas samman med stenbrytande verksamhet, som till exempel Glanshammar, en ort där Ekebergsmarmor bryts, eller Marstrand för att påminna om Bohusgranit.

– Det kan inte minst vara viktigt med den typen av namn för att komma högt upp i till exempel Googlesökningar, där många kunder i dag börjar när de till exempel ska renovera ett badrum eller kök.

KAI MARKLIN HAR flera gånger påtalat problemet med att PRV godkänner varumärkesskydden utan att notera den tydliga namnkopplingen. Han har också kontaktat PRV för att uppmärksamma myndigheten på att de stenbrytande medlemsföretagen drabbas.

– PRV:s agerande tyder på låga förkunskaper och en inte särskilt djup granskning av hur marknaden ser ut.

– Man kan även notera en inkonsekvens i vilka namn som får varumärkesskydd. Vissa geografiska namn som stenbrytande företag sökt skydd för anses vara för generiska för att nå upp till skyddsnivå, ändå har en tillverkare av granitkeramik lyckats få skydd för till exempel ett namn som Kolmården, en välkänd geografisk plats som representerar en mängd olika typer av kommersiella lokala verksamheter.

SVERIGES STENINDUSTRIFÖRBUND har nu som ett första steg valt att agera för sina medlemmars räkning och inlett en process för att få PRV att häva varumärkesskydden. Det sker i form av en formell ansökan till PRV om att häva skyddet för namn på kända stensorter som används i kombination med försäljning av granitkeramiker på marknaden.

Advokatfirman Vinge har anlåtats för att driva ärendet. ■

RÄTTELSE.

I förra numret – nummer 3 – av tidningen Sten uppgavs felaktigt att Stenbolaget har investerat i en fabrik för tillverkning av granitkeramik i Turkiet. Rätt är enligt Stenbolaget att granitkeramiken tillverkas i fabriker i Spanien och Italien. Stenbolaget har dock ett helägt dotterbolag i Turkiet som producerar naturstensprodukter i granit i en miljöklassad anläggning.

Redaktionen beklagar den felaktiga uppgiften.

Albökekalksten.

Kolmårdsmarmor.

Norrvangekalksten.

"Tror att det är samma produkt"

HENRIK MARTINSSON ÄR vd för Mysinge Stenhuggeri som bryter kalkstenen Alböke vid ett brott norr om Borgholm på Öland, en stensort som även säljs som granitkeramik under samma namn och utseende. Han har mycket svårt att förstå myndighetens beslut.

– Man undrar ju hur PRV jobbar egentligen ... En enkel sökning på Google "golv Alböke" visar att det redan finns Alböke golv som kommer från Alböke och att det inte är ett slumpmässigt ortsnamn som till exempel Ikea använder på en del möbler, säger han.

Ett vanligt problem är enligt Henrik Martinsson att många kunder likställer en "klinker" med en "golvplatta" i vilket material som helst. Han visar ett utdrag ur en mejlkonversation där en kund använder just begreppet "klinkerna" när han avser en leverans av Ölandskalkstenen flammig Alböke.

– Om samma kund till exempel ser Stenbolagets "Alböke klinker" tror han högst sannolikt att det är samma produkt som han köper av oss.

HENRIK MARTINSSON HAR uppmanat Stenbolaget att ändra namn på produkten och därefter upphört att leverera kalkstenen Alböke till Stenbolaget, vars vd Johan Gustafsson i ett skriftligt svar tillbaka hävdar att Mysinge "endast kommer att påverkas positivt av vår marknadsföring."

Stellan Martinsson driver tillsammans med sönerna Henrik och Peter familjeföretaget Mysinge Stenhuggeri som bryter Ölandskalkstenen Alböke.

"Viktigt att se över sitt varumärkesskydd"

DET FAKTUM ATT den nuvarande marknadsituationen har uppstått understryker vikten av att de brytande företagen nu ser över skydden för sina stensorter, betonar Kai Marklin.

En rundringning visar också att många redan påbörjat den processen. Vissa har kommit längre än andra.

– Jag började redan i våras och sökte då på det specifika ortsnamn som är synonymt med våra stensorter men fick avslag med argumentet att det var generiskt, istället fick jag godkänt för ett tillägg till namnet, en färgvariation som beskriver vilken sten i brottet som det handlar om. Man får alltså jobba med beskrivande tillägg en sådan här gång, säger en vd som vill vara anonym.

Han tipsar om att på samma gång även testa att söka skydd för en granitkeramik med samma namn.

– Det kan fungera som ett slags framtida flankskydd med möjlighet att agera om någon som tillverkar granitkeramik skulle vilja använda din sten som förlaga.

Han menar samtidigt att det kan skapa nya marknadsmöjligheter.

– Vi vet ju inte alls hur den här marknaden utvecklas på några års sikt, men inget tyder på att den kommer att minska. Och varför ska någon annan tjäna på att kopiera den unika produkt i natursten som du själv arbetat så hårt för och lagt ner så mycket resurser för att först få bryta och sedan omsätta kommersiellt.

KAI MARKLIN ÄR oroad för vad en lågkonjunktur kan innebära på sikt.

– Medlemsföretagen har i sin natursten en premiumprodukt som sannolikt

får det tuffare när tiderna nu blir kärva och många projekt stannar av. Fler kommer då att välja budgetalternativ, vilket på sikt riskerar att göra det svårare för de brytande branschföretagen att återta marknadsandelar när konjunkturen vänder.

– Och i slutänden handlar det förstås om vi ska ha en inhemsk marknad för svensk natursten. Det blir inte enklare när Myndighets-Sverige dels reglerar täktstillstånden allt hårdare, dels inte skyddar en näring som har flera hundra år på nacken och som förvaltats av familjeföretag i generationer.

– Dessutom har ju stenbrytningen stor kulturhistorisk betydelse för många platser i Sverige. Samhällsinstanser som Svenska kyrkan och Riksantikvarieämbetet efterlyser redan i dag en säkrad framtida tillgång på svensk sten.

Så undviker du en utdragen tillståndprocess

Förenkla och förkorta tillståndprocessen. Öka förutsebarheten. Åtgärda tidstjuvar. Frågor som rör tillståndprocessen i miljöbalken är högaktuella och har de senaste åren analyserats och utretts i omgångar. Juristerna **Carolin Hammar** och **Sofia Löwe** går igenom tillståndprocessen och belyser viktiga moment som kan få avgörande betydelse för handläggningstiden.

MED MILJÖBALKEN FRÅN 1 januari 1999, skulle miljölagstiftningen moderniseras och skärpas. En metod för att skydda miljön var införandet av tillståndsplikt för vissa miljöfarliga verksamheter. Ett förbud infördes också mot att bedriva vissa verksamheter utan tillstånd.

Ett beviljat tillstånd ger verksamhetsutövaren ett visst rättskydd mot senare ingripanden i tillståndet och i dess villkor. Förprövningen innebär alltså både en möjlighet för samhället att uppmärksamma negativa miljöeffekter och en ökad rättssäkerhet för industriella verksamheter.

Tillståndprocessen i korthet

En ansökan om tillstånd till miljöfarlig verksamhet kan inledas hos miljöprövningsdelegation (länsstyrelsen) eller mark- och miljödomstol (tingsrätt). Tåktverksamheter utan vattenverksamhet inleds som huvudregel i miljöprövningsdelegation.

Handläggningen påbörjas när ansökan lämnas in. Prövningsmyndigheten skickar ofta ut ansökan till berörda myndigheter med en förfrågan om komplettering behövs. Sökanden kan därefter föreläggas att komplettera ansökan. En komplett ansökan kungörs. Då får både myndigheter och allmänheten (även privatpersoner på långt avstånd) lämna synpunkter. Sökanden förväntas sedan

FOTO: BORGHAMNS STENFÖRÄDLING

bemöta synpunkterna i ett eller flera yttranden.

Om ansökan har brister i väsentligt avseende (till exempel Mark- och miljööverdomstolens avvisning av Cementa AB:s ansökan i M 1579-20) kan den avvisas. Vid en sådan avvisning tar

prövningsmyndigheten inte ställning till ansökan i sak.

En ansökan kan förvisso vara komplett, men verksamheten kan ändå av något skäl inte tillåtas. En ansökan avslås om sökanden inte kan visa att verksamheten är tillåtlig.

Förberedande arbete krävs innan ansökan ges in

En ansökan måste alltså vara komplett för att inte avvisas. En "minneslista" över obligatoriska delar framgår av 22 kap. 1 § miljöbalken. I praktiken innebär det att sökandebolaget utfört vissa undersökningar och utredningar långt innan ansökan lämnas in, ofta flera månader eller uppåt ett år.

En viktig del är samrådet med närboende och andra berörda. Svårigheten med samrådet är att det saknas detaljerade formkrav på genomförandet och exakt vem som sökanden bör samråda med. Senare rättspraxis preciserar kraven på sökanden som måste identifiera, kontakta och förmedla information om hur den ansökta verksamheten kommer att påverka den som ingår i samrådet, se exempelvis Mark- och miljööverdomstolen i mål M 12652-21 gällande LKAB:s ansökan om gruvdrift. Det är svårt att rätta till ett felaktigt samråd när ansökan väl är ingiven. Ett ofullständigt samråd kan innebära att ansökan avvisas.

En annan viktig förberedelse är naturvärdesinventeringar. Utredningar måste genomföras vid lämplig tidpunkt på året och det ska gå att bedöma om förbudsbestämmelserna i artskyddsförordningen aktualiseras, se exempelvis Mark- och miljööverdomstolen i mål P 15357-21 där en detaljplan upphävdes eftersom fladdermusinventeringen gjorts vid fel årstid. Brister i underlaget kan innebära att ansökan avslås.

Prövningen kan dra ut på tiden

Regeringen har under senare år tillsatt flera utredningar för att identifiera hur tillståndsprövningen kan effektiviseras och påskynda en grön omställning, se exempelvis SOU 2022:33 Om prövning och omprövning.

En "tidstjuv" som har pekats ut i regeringens utredningar är kompletteringsrundor. Sökanden och myndigheter kan ha olika syn på vad som ska beskrivas i ansökan, varför krav på ytterligare underlag ställs under pågående process. Ett annat problem som nämns är ineffektiva samråd med lite vägledning som annars hade kunnat förbereda sökanden på vilket underlag som förväntas. Slutligen kan en inaktiv processledning från den prövande myndigheten medföra en onödigt lång handläggningstid.

Ett sätt att komma till rätta med

"En 'tidstjuv' som har pekats ut i regeringens utredningar är kompletteringsrundor. Sökanden och myndigheter kan ha olika syn på vad som ska beskrivas i ansökan, varför krav på ytterligare underlag ställs under pågående process."

nämnda tidstjuvar är att redan under myndighetssamråd efterfråga vägledning om innehållet i ansökan. I ansökan kan begärda krav i möjligaste mån bemötas. Det är dock inte ovanligt att ändå hamna i "kompletteringsträsket" då myndigheterna kan ha många krav och önskemål. Det medför inte sällan en svår balansgång för sökanden som antingen måste komplettera ytterligare, alternativt stå risken att ansökan avvisas eller avslås. Det bör därför övervägas om frågorna har betydelse för att uppfylla bevisbördan och tillåtligheten.

Under tillståndprocessen i mark- och miljödomstol går det under vissa förutsättningar att begära en tidplan för prövningen. Om verksamheten riskerar ett driftstopp på grund av att befintligt tillstånd inom kort löper ut eller maximala volymer brutits ut bör sökanden överväga att i ansökan framställa ett yrkande om verkställighetsförordnande, vi återkommer till detta.

Om tillstånd meddelas ska flera tidsaspekter beaktas

Om prövningen utmynnar i ett tillstånd bör beslutet eller domen analyseras. Har yrkanden om tidsbegränsning, volymer eller verksamheter beviljats fullt ut? Detta framgår av den så kallade tillståndsmeningen som anger den yttersta ramen för tillståndet.

Tillståndet förenas ofta med slutliga villkor som sökanden bör granska för att säkerställa att villkoren är möjliga att efterleva för verksamheten. Prövningsmyndighetens motivering (domskäl i mark- och miljödomstol) kan användas vid tillsyn för att förstå villkorets innebörd. Notera att det endast är möjligt att överklaga villkorets formulering, inte prövningsmyndighetens motivering / domskäl. Överträdelse av ett slutligt

villkor är straffrättsligt sanktionerat.

Om villkoret riskerar att försvåra driften bör sökanden överväga om det ska överklagas (vanligtvis inom tre veckor) och formuleras om för en mer rättssäker tillämpning, eller rent av upphävas.

Utöver slutliga villkor kan tillsynsmyndigheten ges möjlighet att i senare skede meddela nya villkor för viss del av verksamheten genom delegation. Vissa frågor kan också skjutas upp under en prövotid för att slutligen prövas vid ett senare tillfälle. Sådana villkor kan också överklagas i samband med att de meddelas.

Igångsättningstiden reglerar vilken tidpunkt som tillståndet måste tas i anspråk, vilket ofta innebär att tillståndsinnehavaren aviserar detta till tillsynsmyndigheten via e-post. När det nya tillståndet tas i anspråk upphör tidigare beslut och tillstånd för verksamheten att gälla. Om tidpunkten passerar förfaller tillståndet och blir därmed obrukbart.

Om verkställighetsförordnande beviljats kan tillståndet tas i anspråk även om beslutet/domen inte fått laga kraft. Det innebär att verksamheten får påbörjas omedelbart utan att behöva vänta på att överklagandefristen eller att överprövning i nästa instans är klart. Notera att sökanden själv måste framställa ett sådant yrkande under pågående process.

Avslutningsvis kan vi nämna att statistiken visar att handläggningstiden av en tillståndsansökan hos miljöprövningsdelegation ofta är kortare än ett (1) år, se SOU 2022:33. Vi noterar dock att detta beräknas från det att ansökan är komplett. Utdragna kompletteringsrundor syns därmed inte i statistiken.

Ett väl genomfört samråd, tillräckligt underlag och ett aktivt deltagande i processen ger sökanden goda förutsättningar för en smidig och snabbare tillståndsprocess. ■

Hemma på min gata i stan ...

Efter några år i exil på landet gick flytten för ett halvår sedan till de nya områdena på Norra Sorgenfri i Malmö. På lagom avstånd från stan, med en blandning av hyres- och bostadsrätter och den miljöprofil som vårt och många andra hus är byggda i, och med närhet till Paulikyrkogårdarna som flitigt används som promenadstråk.

Vårt hus är ett massivt trähus med solpaneler, avfallsskvarnar, komposter och grund i *koljern*. Det är en ny typ av grund, en form i lättmetall fylld med återvunnet glas, fritt från betong.

Vårt hus var det sista att färdigställas i området och mark-entreprenören har just påbörjat färdigställandet av omkringliggande infrastruktur. Det är superspännande, och som stenentreprenör är jag förstås särskilt intresserad av stenen. Jag tillhör dem som alltid stannar upp och funderar över till exempel vilken marmorsort det är, vilken bearbetning man har valt eller hur vackert det är med en finslipad diabas! Vi tänker oftare i de banorna än vi pratar om det.

När jag för några veckor sedan gick den sedvanliga kvällsrundan med min boxer Boston passerade vi entreprenörens lager. Jag inspekterade pallarna genom stängslet och noterade bland annat de fina betongplattorna från S:t Eriks, högar av makadam och stenmjöl, och så kantstenen från ... Kina.

Såg jag rätt? En kinesisk sten i stället för en slitstark Bohusgranit eller annan svensk sten av betydligt högre kvalitet än den kinesiska?

Jag trodde att alla kände till det, och att vi hade passerat detta! Men än en gång blev jag påmind om att allt handlar om pengar. Eller snarare *Lagen om offentlig upphandling*, där priset i princip alltid övertrumfar alla andra aspekter.

Alla förstår säkert att det krävs något alldeles extra för att det ska bli billigare med sten från Kina som har transporterats hit från andra sidan jordklotet.

Jag är ingen expert på kinesiska arbetsförhållanden. Där- emot har jag bra koll på mina och andras anställda stenhuggare

och våra regelverk. Jag vet också att vi har erkänt farliga arbetsuppgifter, som kräver stort säkerhetstänkande via utbildningar, skyddsutrustning och maskinella hjälpmedel.

Andra faktorer att väga in är försäkringar, pensionsavsättningar och löner som både är värdiga och motsvarar våra anställdas specialkompetens. Allt detta kostar, men det är verkligen helt okej! För att uttrycka mig milt.

Kinesisk sten är billig. Men vad kostar den egentligen? Det är uppenbarligen inget Malmö stad bryr sig om, och att det finns god tillgång på svensk sten av hög kvalitet på nära håll kan knappast komma som en överraskning.

Avståndet mellan Malmö och Kina är ungefär 700 mil fågelvägen. Det är väl bara buteljerat vatten som är mer korkat att skeppa runt jorden.

Jag kom också att tänka på en artikel i tidningen Sten från 2014. Den presenterade resultatet av en livscykelanalys av markbeläggningar och dess miljöpåverkan. Svensk granit jämfördes med en importerad kinesisk och utfallet var tydligt: en kinesisk sten bidrar med 7-12 gånger större utsläpp än svensk, likvärdigt bearbetad sten. Detta visste vi alltså redan för tio år sedan.

Därför känns det helt enkelt för jåkligt att jag själv, som i princip endast tillhandahåller skandinavisk sten, ska behöva skutta över en kinesisk dito varje dag för att ta cykeln till jobbet.

Jag har alltid varit politiskt intresserad, och på senare år även engagerad. Jag vet att Malmö stad har antagit något som kallas miljöbudget. Det innebär till exempel att alla byggen ska ha en uträkning av och ett maxtak för miljöpåverkan och utsläpp, som såklart inte får överskridas.

Men jag undrar om inte just denna budget nu överskrids, på min gata i stan.

RICKARD LAGERSTRÖM,

DELÄGARE I HENRY ANDERSSONS STENHUGGERI,

LEDAMOT I CENTERPARTIETS MALMÖKRETS

TIDLÖS ELLER TRENDIG?

VI HAR **STENLÖSNINGAR** FÖR **ALLA** BEHOV.

STEN i och till byggnation, hem, offentlig miljö, trädgård och som inredning, det är vår **PASSION** och vårt levebröd sedan starten på 1938.

Vi har, är och kommer fortsätta vara en komplett och högkompetent naturstensleverantör till både privat och offentlig miljö, detta är vår styrka. Så oaktat om det handlar om leverans av ett parti golvsten, monteringen av en fasad, en bänkskiva i specialmått från verkstaden, stensättning i ett badrum eller en liten fönsterbänk från lagret så är vi rätt företag att prata med när det handlar om natursten!

Välkommen till Valter Eklund bolagen Ve Sten AB
samt Valter Eklund Stenentreprenader AB.

ALLT INOM STEN OCH STENARBETEN

KUNSKAP OCH TRADITION SEDAN 1938

VALTER EKLUND BOLAGEN
Korgvidegränd 5-7, 162 44 Vällingby, Tel: 08-38 03 30
Mail: info@ve-sten.se, Hemsida: www.ve-sten.se

Rätt val av stensorter hjälper synskadade

Tillgänglighet blir en allt viktigare fråga när nya projekt planeras. Sveriges Stenindustriförbund har initierat ett projekt där forskningsinstitutet Rise ska sammanställa hur olika stensorter och bearbetningar kan kombineras i golv och markbeläggning för att skapa kontraster som underlättar för synskadade att orientera sig.

TEXT **PETER WILLEBRAND**

PERSONER MED NEDSATT synförmåga behöver tydligt markerade ledstråk när de till exempel rör sig över öppna platser eller ska korsa gator. Förutom naturliga ledtyor som husväggar, kantstenar, staket etcetera är ljuskontraster och skillnader i markbeläggningsstrukturen viktiga hjälpmedel.

Vid särskilt utsatta trafikområden som övergångsställen och busshållplatser krävs en beläggning med både ljus- och strukturkontrast, till exempel i form av taktila plattor som omges av ofasade plattor.

Ljuskontrasten mäts i en skala som utgår från skillnaden mellan mörkhet och ljushet, den tar alltså inte hänsyn till färgnyanser. Ett riktvärde som ofta anges för en tillräcklig skillnad i ljushet motsvarar minst 0,4 eller 40 enheter på den så kallade NCS-skalan.

Sverige Stenindustriförbund gav nyligen forskningsinstitutet Rise i uppdrag att göra en analys av NCS-kontrasten

mellan fem svenska stensorter som används både i markbeläggningar i utemiljö och i golv inomhus: Silver Grå Bohus, Moheda Diabas, Jämtland Svart, Ekebergsmarmor och Kolmårdsmarmor.

– Det är den första analys som vi genomför av NCS-kontraster. Vi ska genomföra flera tester längre fram med andra stensorter, säger Sveriges Stenindustriförbunds ordförande Kai Marklin.

ETT SAMARBETE MED Synskadades riksförbund har också inletts.

– Vi vill ta del av deras erfarenheter för att bland komma fram till vilka riktvärden som bör gälla, är till exempel nuvarande 40 enheter ett rimligt gränsvärde?

Stenarna i testet har olika bearbetningar. Graniten har flammats och krysshamrats, marmorn har slipats och diamantfrästs medan kalkstenen har slipats och hyvlat.

I laboratoriet har stenplattorna belysts med en särskild lampor från olika vinklar

och fotograferats med en så kallad luminskanskamera där bilden registrerar graden av ljushet (färgspektrat) och hur ljuset reflekteras från ytan. NCS-ljushetens värde tas fram med en standardiserad beräkningsmodell. NCS-kontrasten utgörs av skillnaden mellan två stenars NCS-ljushet.

UTIFRÅN TESTRESULTAT HAR Rise tagit fram en matris där man kan utläsa hur olika sorter kan kombineras för att uppnå önskade kontraster. Till exempel ger en kombination av krysshamrad Silver Grå Bohus och krysshamrad eller flammad Moheda diabas ett värde på 0,45 respektive 0,42, vilket är en bra NCS-kontrast för utemiljö.

På motsvarande sätt ger diamantfräst Ekebergsmarmor i kombination med hyvlat Jämtland Svart en NCS-kontrast på 0,59. Det är testets högsta värde, vilket alltså indikerar att det är en bra kombination att använda för underlätta

MARMOR & GRANIT

marmorgranit.se 044-21 34 40

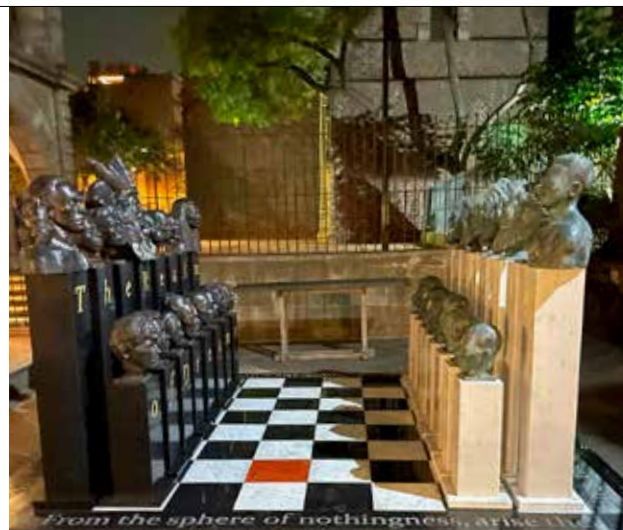
Sedan 1943

Vi hjälper till med

**de avancerade detaljerna
i alla stenmaterial**

Granit, diabas, sandsten, kalksten, marmor, skiffer, komposit

Små och stora stendetaljer
3D-skanning, datormodulering

Johan Falkmans schackspel i Mexico City.
4x4 meter av diabas och marmor.
Bronshuvuden på flyttbara stenpjäser.

INOMHUS stensort	Ekebergs- marmor ljus, slipad/finslipad	Ekebergs- marmor ljus, diamantfräst	Jämtland svart, slipad/ finslipad	Jämtland svart, hyvlad	Kolmårds- marmor, slipad/ finslipad	Kolmårds- marmor, diamantfräst
Ekebergsmarmor ljus, slipad/finslipad	0	0,03	0,56	0,25	0,33	0,09
Ekebergsmarmor ljus, diamantfräst		0	0,59	0,28	0,36	0,12
Jämtland svart, slipad/finslipad			0	0,31	0,23	0,47
Jämtland svart, hyvlad				0	0,08	0,16
Kolmårds- marmor, slipad/finslipad					0	0,24
Kolmårds- marmor, diamantfräst						0

UTEMILJÖ stensort	Moheda Diabas Svart, flammad	Moheda Diabas Svart, krysshamrad
Silver Grå Bohus, flammad	0,37	0,34
Silver Grå Bohus, krysshamrad	0,45	0,42

för synskadade som ska förflytta sig inomhus.

– Matrisen blir i sig ett bra verktyg som visar betydelsen av att välja rätt stensorter och bearbetningar för att åstadkomma tillräckliga konstraster. Den visar också att valet av bearbetning kan göra stor skillnad för en stensort, säger Kai Marklin. ■

Ledstråk på Nils Ericsonterminalen i Göteborg. Huvuddelen av terminalen är lagd med röd Jämtlandskalksten med diamantsågad yta. Hyvlade spår i röd eller grå kalksten löper som räls genom anläggningen.

FOTO: PATRIK LINDELL

AJOUR
TRADING

CENTRUM FÖR GOLVKUNSKAP
THE CENTRE OF FLOOR KNOWLEDGE
www.ajourtrading.com

EST: 1987

Behöver ni renovera eller bara vill liva upp era stengolv eller stentrappor? Kontakta oss! Vi finns i både Göteborg och Stockholm. Vi jobbar med allt från natursten till terrazzo och betong och har över 35 år erfarenhet med oss när vi kommer till er.

Göteborg 031- 87 05 40 - Stockholm 08-604 30 00 - info@ajourtrading.com

BOGESTEN AB

Centralvägen 33
SE-523 75 Dalum

Tel: +46 760 237 537
info@bogesten.se
www.bogesten.se

Sveriges nya leverantör
av naturstensprodukter

JANANDERS CONSULTING AB

Jan Anders Brundin
Sockerbruksgatan 12B
SE-262 64 Engelholm

Tel: +46 708 27 02 30
jan.anders@jananders.se
www.jananders.se

JANANDERS

Sakkunnig –
Natursten i byggandet

Under alla steg i processen.
Från ax till limpa.
Från brott till överlämnat.

BORGHAMNSTEN AB

Borghamnsvägen 3
SE-592 93 Borghamn

Tel: +46 143 20 210
Fax: +46 143 20 233
info@borghamnsten.se
www.borghamnsten.se

Ekebergsmarmor • Brännlycke-
marmor • Borghamnskalksten.
Fasader, golv och trappor mm
för såväl inne- som utemiljöer.

ROBAKKE NATURSTEN

Tomnabodavägen 5
SE-283 71 Lönsboda

Tel: +46 479-800 13
info@robakke.se
robakke.se

Vi tillverkar produkter i
natursten till olika projekt.

DALA STEN AB

Kalkbruket
521 62 Stenstorp

Tel: +46 500 451 132
info@dalasten.se
www.dalasten.se

www.dalasten.se

Sten för interiör och exteriör. Golv-
plattor, fönsterbänkar, bänkskivor,
trappor, fasad och marksten.

MATEK AB

Koppargatan 19
SE-271 39 Ystad
Tel: +46 411 55 57 25
magnus.lasson@matek.se
ola.randefalk@matek.se
par.groh@matek.se
www.matek.se

Diamantverktyg
& maskiner
för sten & betong.

INGENIÖRSFIRMAN H SVENSSON AB

Kristinebergsvägen 48
238 37 Oxie

Tel: +46 40 54 82 80
info@granitfabriken.se
www.granitfabriken.se

Granitfabriken
H SVENSSON AB

Bänkskivor, fönsterbänkar,
golv, trappor, fasader mm.
Egen tillverkning, lager och
import.

NA STENTEKNIK AB

Sirbo 160
SE-693 94 Åtorp

Tel: +46 730 41 90 60
per@nastenteknik.se

NY ÄGARE – SAMMA KRAMLORI!

GRUVTEKNIK AB

Saxdalsvägen 2
SE-771 65 Ludvika

Tel: +46 240 374 95
Fax: +46 240 376 58
info@gruvteknik.com
www.gruvteknik.com

Nya och begagnade maskiner samt
reservdelar för borrhning, kilning
och sprängning i berg.

NILSSONS STENHUGGERI & GRAVVÅRDSFABRIK AB

Industrivägen 17
SE-294 39 Sölvesborg

Tel: +46 456-155 55
info@nilssonssten.se
www.nilssonssten.se

Yrkesskicklighet, kunskap
och erfarenhet sedan 1901.

GULLBERGS STEN & FASADVÅRD

BOX 49, SE-692 21 Kumla
Besök: Norra Mosvägen 8, Kumla

Tel: +46 705 67 12 68
gullbergsstenochfasadvard@gmail.com
www.gullbergs-sten.se

Besiktning, renovering, kostnads-
beräkningar, kulturgravar, grav-
stens cert. Kunskap sedan 1985.
Följ oss på Facebook.

NORDSKIFFER AB

Verkstadsgatan 2 B
SE-263 39 Höganäs

Tel: +46 42 33 13 98
info@nordskiffer.com
www.nordskiffer.com

Experter på skiffer för
fasad, golv, tak och mark.

**NORRKÖPINGS
STENINDUSTRI AB**

Box 120 52
SE-600 12 Norrköping
Tel: +46 11 12 13 80
Fax: +46 11 10 19 12
info@stenindustri.se
www.stenindustri.se

Vi levererar och monterar:
granit – kalksten – marmor – skif-
fer – gravvårdar.

SLITE STENHUGGERI AB

Kronbrunnsgatan 6, 62448 Slite
SE-624 48 Slite

Tel: +46 498 22 03 49
Fax: +46 498 22 22 50
info@slitesten.se
www.slitesten.se

Allt i gotländsk kalksten. Modern
fabrik, duktiga hantverkare. Bygg-
nadssten, trädgårdssten, stenres-
taurering.

**NÄRKESTEN
ENTREPRENAD AB**

Box 62
SE-692 21 Kumla
Tel: +46 19 58 25 20
Fax: +46 19 58 19 90
mail@narkesten.se

Stenhuggning – restaurering –
montering. Utför allt inom
branschen i hela Norden.

**STENENTREPRENADER
I HESSLEHOLM**

Helsingborgsvägen 8
SE-281 49 Hässleholm

Tel: +46 451-457 70
info@stenentreprenader.se
www.stenentreprenader.se

Sveriges ledande entreprenör
inom natursten.

**ORSA
STENHUGGERI AB**

Gruvbacksvägen 4
SE-794 91 Orsa

Tel: +46 250-550 330
info@orsasten.se
www.orsasten.se

Bryter och bearbetar
Orsasandsten till byggnadssten,
fasadsten, restaurering mm.
Tillverkar och levererar gravvårdar.

**STRIXEN
STENENTREPRENAD**

Samlarvägen 4
SE-281 43 Hässleholm

Tel: +46 709-99 09 95
info@strixen.se
www.strixen.se

Allt inom natursten –
med en komplett maskinpark

PERSSONSTEN

Yxhultsvägen 44
SE-692 72 Kumla

Tel: +46 19 57 29 00
Fax: +46 19 57 25 43
info@perssonsten.se
www.perssonsten.se

Stenhuggeriet
med yrkeskunskap.

**THORSBERG
STENHUGGERI AB**

SE-533 94 Hällekis

Tel: +46 510-54 00 56
Fax: +46 510-54 00 67
info@thorsberg.se
www.thorsberg.se

**THORSBERG
STENHUGGERI AB**

Kinnekekalksten, marmor
och granit. Golv, trappor,
köks- och fönsterbänkar, trädgårds-
miljöer, fasader.

**SJÖSTRÖM
STENFÖRÄDLING AB**

Kalkstensgatan 1
SE-387 92 Borgholm
Tel: +46 485-56 15 50
Fax: +46 485-56 31 38
info@sjostromsten.se
www.sjostromstenforadling.se

Vi tar fram inomhus- och
utomhusprodukter av öländsk och
jämtländsk kalksten.
Kunglig hovleverantör.

ZAARSTONE

Arkelstorpssvägen 11
SE-293 95 Vilshult

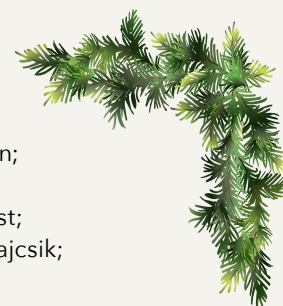
Tel: +46 454 77 10 20
info@zaarstone.se
www.zaarstone.se

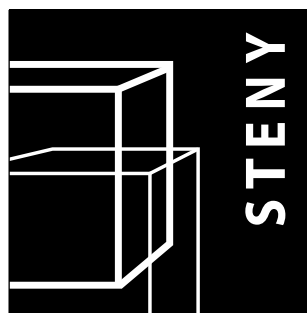

Vi är den kompletta naturstens-
leverantören som kan leverera allt
inom naturstensprodukter.

Facit till julnötterna på sid 8-9

1. Husmorssemester av Olof Thorwald Ohlsson; 2. Klyvning av Roland Ohlsson;
3. Mandala av Takashi Nahara; 4. Venus Milo av Eric Grate;
5. För öppen ridå av Sven Lundqvist; 6. Den nöjde boråsaren av Olle Brandqvist;
7. Sjöguden (eller Sjögudens glada stunder) av Carl Milles; 8. Fission av Roland Tilajcsik;
9. Droppar i folkhavet av Sam Westerholm; 10. Solbåten av Christian Berg.

STENY AB

Din lokala stenhuggare i hela landet

Tel: +46 46 540 18 88 info@steny.se www.steny.se

BRÖDERNA AHLGREN'S MARMORINREDNINGAR AB

Proffs på natursten

Mariero 1
SE-524 91 Herrljunga
Tel: +46 513 401 72
Fax: +46 513 401 90
info@ahlgrensmarmor.se
www.ahlgrensmarmor.se

NORRSTEN

Sundbrogatan 29
SE-937 31 Burträsk

We bring the rock to you

Tel: +46 914 550 01
Fax: +46 914 108 88
info@norrsten.se
www.norrsten.se

JN SVENSK STEN

Fiskaregatan 4
SE-386 50 Mörbylånga

Tel: +46 485 65 90 04
info@svensksten.se
www.svensksten.se

SJÖSTRANDS GRANIT & MARMOR

Slånbärgsgatan 3
SE-722 23 Västerås
Tel: +46 21 18 56 10
Fax: +46 21 30 56 30
info@sjostrandsgranit.se
www.sjostrandsgranit.se

KUNGÄLVS NATURSTEN AB

Rattgatan 17
SE-442 40 Kungälv

Vi levererar natursten
hem till Dig!

Tel: +46 303 22 66 05
info@knsten.se
www.knsten.se

STENDESIGN STOCKHOLM AB

Rörvägen 51
SE-136 50 Haninge

Tel: +46 8 663 26 63
info@stendesign.nu
www.stendesign.nu

LANDERNÄS MARMOR AB

Nöbbelevs Mossaväg 1
SE-226 60 Lund
Tel: +46 46 399 660

1 000 råskivor i lager, veckoleveranser från Italien. Egen produktion. Uppmätning, tillverkning, leverans och montering av era bänkskivor.

info@landernas.se
www.landernas.se

STEN & MARMOR I LINKÖPING AB

Tornbyvägen 3
SE-582 73 Linköping

Naturmaterial som håller i generationer till köksbänkar, fönsterbänkar, golv och väggplattor. Proffsmontering, säkra leveranstider, skräddarsydda lösningar.

Tel: +46 13 14 54 34
info@sten-marmor.se
www.sten-marmor.se

STENY

Inredningar
Hotell
Restaurang
Golv
Köksbänkar
Kontor
Badrum
Bord
Bardiskar
Projekt

... i hela Sverige!

STENÅLDERN UTVECKLAS

Med kantsten RFV/RFF

GRANITKANTSTEN

Kantstenens uppgift är främst att skilja och fixera olika marktyper. När även estetiska önskemål värderas blir granitkantsten det givna valet. Traditionellt har granitkantsten med råkilade eller gradhuggna ytor använts i Sverige. Framställning av råkilad kantsten förenas med höga krav på hantverksskicklighet i en ansträngande arbetsmiljö, och höga krav på materialets klyvbarhet.

RFV OCH RFF

Som ett naturligt steg i S:t Eriks arbetsmiljöutveckling lanseras en nyskapande granitkantsten. Utförandet kombinerar det bästa ur två världar, klippt och sågat. Toppen på kantstenen är klippt/råkilad för att skapa ett rustikt intryck. Framsidan på kantstenen är sågad och finbearbetad för att ge en skonsam och hållbar gatukant för fordonstrafik. Kantstens släta front minskar risk för såväl skador på däck och fälg vid påkörning, som påfrestningar från snöröjningens plogblad. Kantstens baksida är sågad, med övre 60mm finbearbetade, vilket ger möjlighet att montera anslutande ytor med smal fog mot kantstenen. Kantstens fogsidor är sågade för snabb och enkel montering.

Kantstenen erbjuds i två utföranden, **RFV**, vilket betyder *Råkilad* och *Finbearbetad Vinkelkantsten*, samt **RFF** som följaktligen betyder *Råkilad* och *Finbearbetad Faskantsten*.

Kantstenen tillverkas i en till stor del automatiserad process i enlighet med standard SS-EN 1343, där mått och tillverkningstoleranser anges.

RFF

RFV

VÄLJ BLAND OLIKA FORMAT OCH
LÄS MER GENOM ATT SCANNA
QR-KODEN

POSTTIDNING B

Avsändare:

STEN

Industrigatan 6

SE-291 36 Kristianstad

TRADITION & INNOVATION SEDAN 1901

**NILSSONS
STENHUGGERI**

Industrivägen 17, 294 39 Sölvesborg | Telefon: 0456-155 55 | mejl: info@nilssonssten.se | www.nilssonssten.se